

Witold Bagieński<https://orcid.org/0000-0003-4000-6813>

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Ogniwa wywiadowcze Departamentu I MSW w europejskich krajach bloku wschodniego w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w.

Intelligence Units of the Ministry of Internal Affairs Department I in the Eastern Bloc Countries in the 1970s and 1980s

Streszczenie: Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych Departament I MSW, czyli wywiad cywilny, miał swoje ogniwa wywiadowcze we wszystkich europejskich krajach bloku wschodniego, z wyjątkiem Związku Sowieckiego. W przypadku Bułgarii, Czechosłowacji i Węgier miały one charakter oficjalnych przedstawicielstw MSW PRL przy organach bezpieczeństwa tych państw. W Albanii, Jugosławii i Rumunii było inaczej i polscy funkcjonariusze nie utrzymywali kontaktów roboczych z miejscowymi służbami. Rolą punktów operacyjnych było zdobywanie informacji na temat polityki i sytuacji wewnętrznej. Zgodnie z niepisanymi zasadami, obowiązującymi w całym bloku wschodnim, Departament I MSW nie werbował źródeł spośród obywateli krajów socjalistycznych, natomiast prowadził tzw. wywiad bezagenturalny. Skala działalności poszczególnych ekspozytur zależała od lokalnych uwarunkowań i operatywności kierujących nimi oficerów.

Słowa kluczowe: wywiad, wywiad cywilny, Departament I MSW, kontrwywiad, Departament II MSW, MSW, Albania, Bułgaria, Czechosłowacja, Jugosławia, Rumunia, Węgry, Związek Sowiecki

Abstract: From the second half of the 1960s, the Ministry of Internal Affairs Department I – the civilian intelligence service of the security police – maintained intelligence stations in all European countries of the Eastern Bloc, with the exception of the Soviet Union. In Bulgaria, Czechoslovakia, and Hungary, these stations had the form of official representations of the Ministry of Internal Affairs of the Polish People's Republic attached to the security authorities of those states. In Albania, Yugoslavia, and Romania, the situation was different, as Polish officers did not maintain working contact with local services. The primary task of operational posts was to collect information concerning politics and internal affairs. In line with the unwritten rules observed throughout the Eastern Bloc, Ministry of

Internal Affairs Department I did not recruit personal sources of information (i.e. informants or agents) among the citizens of socialist countries, but instead gathered so-called non-agent human intelligence. The range of activity of each branch depended on local conditions and the operational competence of the officers in charge.

Keywords: intelligence, civilian intelligence, Ministry of Internal Affairs Department I, counterintelligence, Ministry of Internal Affairs Department II, Ministry of Internal Affairs, Albania, Bulgaria, Czechoslovakia, Yugoslavia, Romania, Hungary, Soviet Union

Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych Departament I MSW miał rezydentury we wszystkich europejskich krajach bloku wschodniego, z wyjątkiem Związku Sowieckiego. Pierwsze z nich powstały w Albanii, Czechosłowacji, Jugosławii i Rumunii, a realizowane przez nie zadania wiązały się początkowo z kontrwywiadowczą ochroną placówek. Dostrzegając rewizjonistyczny kurs obrany przez władze tych państw oraz dystansowanie się do ZSRS, wywiad PRL rozpoczął sukcesywne gromadzenie informacji na temat ich polityki oraz sytuacji wewnętrznej. Działania te zyskały na znaczeniu w czasie Praskiej Wiosny i inwazji wojsk Układu Warszawskiego na CSRS. Wyciągnąwszy wnioski z tych wydarzeń, jesienią 1968 r. kierownictwo Departamentu I MSW podjęło decyzję o rozbudowaniu ogniw zagranicznych w Europie Środkowo-Wschodniej oraz utworzeniu rezydentur w Bułgarii i na Węgrzech. Pod koniec dekady wywiad dysponował zapleczem organizacyjnym umożliwiającym obserwowanie tego, co się dzieje w poszczególnych krajach. Kwestie te miały znaczenie nie tylko dla władz PRL, ale także dla służb sowieckich, które przykładały dużą wagę do kontrolowania sytuacji w podległych sobie państwach. Analogiczne działania prowadził zresztą Zarząd II Sztabu Generalnego, czyli wywiad wojskowy¹.

W niniejszym artykule została przedstawiona organizacja i działalność ogniw wywiadowczych, czyli rezydentur i punktów operacyjnych (PO) Departamentu I MSW w europejskich krajach bloku wschodniego w dwóch ostatnich dekadach PRL. Zestawienie ich obok siebie umożliwia porównanie dynamiki ich pracy i odnalezienie pewnych prawidłowości w ich funkcjonowaniu. Z zestawienia tego została wyłączona NRD, ponieważ z punktu widzenia wywiadu zagadnienia wschodnioniemieckie stanowiły część problematyki związanej z całymi Niemcami. Ramy chronologiczne tekstu obejmują okres od początku 1970 do końca lipca 1990 r., czyli do momentu wywiadu MSW. Główną część wykorzystanej bazy źródłowej stanowią teczki rezydentur i punktów operacyjnych zgromadzone w Archiwum IPN.

¹ P. Gasztold, *Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980–1990*, Warszawa 2019, s. 259, 266, 272, 275, 277, 380.

W teczkach tych można odnaleźć plany pracy i sprawozdania, jednak nie zachowały się one w stanie kompletnym. W większości z nich znajdują się wyłącznie dokumenty z okresu od końca lat siedemdziesiątych do roku 1990. W tej sytuacji cennym uzupełnieniem okazały się akta osobowe funkcjonariuszy iteczki pracowników zewnętrznych, w których można znaleźć charakterystyki służbowe odnoszące się do ich pracy za granicą. Inne ważne dane odnaleziono w materiałach wywiadu o charakterze informacyjnym i administracyjnym.

Tekst został podzielony na podrozdziały poświęcone ekspozyturom w poszczególnych państwach. Odstąpiono jedynie – co już zostało zasygnalizowane – od opisywania rezydentury w Berlinie, ponieważ miała ona odmienny charakter, a jej główne zadania wiązały się z pracą przeciwko RFN². Publikacja kontynuuje temat poruszony w artykule z 2020 r., dotyczącym początków działalności wywiadowczej Departamentu I MSW w krajach bloku wschodniego³.

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych wywiad cywilny PRL dokończył wypracowywanie systemu działania za granicą. Dotychczasowe rezydentury w krajach „demokracji ludowej” przemianowano na punkty operacyjne i ukierunkowano ich działalność. Jeszcze pod koniec poprzedniej dekady ogniwo wywiadowczym w Bułgarii, Czechosłowacji i na Węgrzech nadano charakter oficjalnych przedstawicielstw MSW PRL przy organach bezpieczeństwa tych państw. Z tego powodu określano je początkowo mianem punktów operacyjno-łącznikowych lub punktów operacyjnych (łącznikowych). Oprócz trzech wyżej wymienionych funkcjonowały PO w Albanii, Jugosławii i Rumunii, których pracownicy nie utrzymywali kontaktów roboczych z miejscowymi służbami. W większości oficjalnych dokumentów pisano, że głównym zadaniem pracujących w nich funkcjonariuszy było zdobywanie informacji nt. „wrogiej działalności przeciwko PRL i krajom socjalistycznym”⁴. W rzeczywistości nadal interesowano się polityką miejscowych władz, zarówno w wymiarze krajowym, jak i międzynarodowym. Do zadań tych ekspozytur należało też zdobywanie naprowadzeń na interesujące osoby oraz podejmowanie prób dotarcia do pracowników kadrowych zachodnich służb. Równocześnie, tak jak do tej pory, miały one dbać o kontrwywiadowcze zabezpieczenie placówek zagranicznych PRL i polskich obywateli.

Zgodnie z niepisanymi zasadami, obowiązującymi w całym bloku wschodnim, Departament I MSW nie werbował źródeł spośród obywateli innych krajów socjalistycznych, natomiast prowadził tzw. wywiad bezagenturalny. Starano się w ten

² Zob. Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 003171/32, t. 6, Ramowy plan pracy rezydentury „Baza” na okres I VI 1980 – 31 V 1982 r., 26 V 1980 r., k. 247–261; *ibidem*, Ramowy plan pracy rezydentury „Baza” na okres I II 1986 – II 1988 r., 13 I 1986 r., k. 390–398.

³ W. Bagieński, *Początki działalności wywiadowczej Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w krajach bloku wschodniego*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2020, nr 18, s. 13–55.

⁴ AIPN, 003175/649, t. 1, Akta osobowe Władysława Pieterwasa, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 III 1979 r., k. 137.

sposób uniknąć zadrażeń w relacjach dwustronnych i nie narażać się na analogiczne działania drugiej strony. Do zdobywania informacji ogniwa wywiadowcze wykorzystywały głównie obywatele PRL, zwłaszcza współpracowników zatrudnionych na placówkach oraz osoby polskiego pochodzenia przebywające czasowo lub na stałe za granicą. Na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych byli oni zazwyczaj rejestrowani jako kontakty informacyjne (KI), a od 1973 r. jako kontakty operacyjne (KO). Oprócz tego interesowano się cudzoziemcami z krajów zachodnich, a szczególnie członkami korpusu dyplomatycznego. Niektórych z nich traktowano jako KI, nieświadomych informatorów lub kontakty o charakterze oficjalnym. Analizując dokumentację PO w państwach bloku wschodniego, można stwierdzić, że praktycznie się nie zdarzało, aby pracujący w nich oficerowie werbowali spośród nich agentów. Niewykluczone, że także to samoograniczenie wynikało z chęci uniknięcia antagonizowania relacji z miejscowymi organami bezpieczeństwa, które mogły prowadzić wobec nich własne działania. Z drugiej strony funkcjonariusze pracujący w tych punktach obsługiwali czasem agenturę zamieszkałą na stałe w innych krajach. Wypracowane na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych zasady postępowania związane z funkcjonowaniem tych sześciu PO utrzymały się praktycznie do końca lat osiemdziesiątych. Zmieniały się jedynie priorytety informacyjne, co uwidoczniło się zwłaszcza na początku tej dekady, gdy w PRL narodziła się Solidarność, a także w czasie tzw. Jesieni Narodów roku 1989⁵.

Czechosłowacja

Punkt operacyjno-łącznikowy w Czechosłowacji nosił kryptonim „Wełtawa”. Jego struktura wewnętrzna opierała się na pracownikach kadrowych zatrudnionych w Ambasadzie PRL w Pradze i Konsulacie Generalnym PRL w Bratysławie. Do drugiej połowy lat siedemdziesiątych w obu miejscach działały zespoły składające się z trzech oficerów operacyjnych i kierowcy wywodzącego się z MSW. Później liczba funkcjonariuszy akredytowanych na Słowacji zmniejszyła się do dwóch. Początkowo jeden oficer przebywał też w KG PRL w Ostrawie, ale po jego odwołaniu z końcem sierpnia 1972 r. kolejnego już nie przysłano. Ze względu na specyfikę praskiego punktu i jego rolę łącznikową do służby w nim kierowano nie tylko pracowników wywiadu, lecz także doświadczonych oficerów z innych jednostek SB. W odniesieniu do lat siedemdziesiątych można tu wymienić m.in. zastępcę dyrektora Biura „B” MSW ppłk. Włodzimierza Kruszyńskiego, zastępcę dyrektora Biura Paszportów MSW płk. Henryka Pachówkę, zastępcę dyrektora Biura „A” MSW płk. Sławomira

⁵ AIPN, 003175/311, Akta osobowe Włodzimierza Borowika, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 15 VII 1971 r., k. 87–89; *ibidem*, Charakterystyka, 21 IX 1972 r., k. 92–94; AIPN, 01737/7, Akta osobowe Edwarda Boksa, Charakterystyka, 30 IX 1972 r., k. 100–101; AIPN, 003171/249, Instrukcja nr 5/W/79 dla „Lawa”, 25 IX 1979 r., k. 34.

Skwierczyńskiego i wieloletnich oficerów UB i SB realizujących zadania na rzecz Departamentu I MSW w województwach – ppłk. Jana Czeredysa i ppłk. Stanisława Makucha⁶. Na marginesie warto dodać, że już od połowy lat pięćdziesiątych do Czechosłowacji przyjeżdżali funkcjonariusze MSW specjalizujący się w problematyce radiokontrwywiadowczej. Uczestniczyli oni w pracach Aparatu Koordynacji Działań Radiokontrwywiadu Organów Bezpieczeństwa Krajów Socjalistycznych, którego siedziba znajdowała się w Pradze. Jeśli chodzi o podległość służbową, to byli oni całkowicie niezależni od Departamentu I MSW⁷.

Do maja 1972 r. w skład PO wchodził też funkcjonariusze oddelegowani do ochrony kontrwywiadowczej polskich specjalistów i robotników zatrudnionych na budowach eksportowych. Ich rolą było wykrywanie różnego rodzaju nieprawidłowości i negatywnych zjawisk, które mogły rzutować na realizację inwestycji. Dodatkowym celem było zapewnienie im ochrony kontrwywiadowczej, m.in. poprzez ustalanie, czy kontaktują się z cudzoziemcami z krajów zachodnich. Według stanu z 1 lipca 1971 r. w CSRS działało trzech oficerów Departamentu I MSW odpowiedzialnych za realizację tych zadań. W ciągu kolejnego półrocza ich liczba wzrosła do pięciu. Kiedy 1 maja 1972 r. Departament III MSW otrzymał etat niejawni, zostali oni przeniesieni na utworzone w ten sposób stanowiska. Od tego czasu podlegali tej jednostce, stanowili zespół, który funkcjonował niezależnie od ekspozytury wywiadu⁸.

Wydzielony z Departamentu III MSW Departament III „A” MSW, odpowiedzialny za sprawy gospodarcze, 1 maja 1979 r. przejął nadzór nad Grupą Operacyjną (GO) w Czechosłowacji. Następnie od 1 grudnia 1981 r. zadanie to realizował Departament V MSW. Kolejnymi kierownikami-koordynatorami GO byli: mjr/ppłk Józef Dąbrowski (1972–1976), płk Henryk Florek (1976–1981), płk Adam Barszczewski (1981–1986) i płk Zenon Płatek (1986–1990). Trzej ostatni sprawowali oficjalne stanowiska pierwszych sekretarzy Ambasady PRL w Pradze. Funkcjonariusze wchodzący w skład grupy byli zatrudnieni przede wszystkim jako asystenci przy kierownictwach budów lub koordynatorzy ds. paszportowych. Kilku pozostałych akredytowano przy wybranych komendach wojewódzkich w charakterze łączników. Niestety większość dokumentów związanych z ich pracą została

⁶ AIPN, 003175/152, Akta osobowe Włodzimierza Kruszyńskiego, Wniosek, 16 X 1974 r., k. 102; AIPN, 003175/567, Akta osobowe Stanisława Makucha, Wniosek, 31 I 1976 r., k. 192; AIPN, 0604/1135, Akta osobowe Henryka Pachówki, Charakterystyka, 4 VIII 1980 r., k. 96; AIPN, 003175/269, Akta osobowe Sławomira Skwierczyńskiego, Charakterystyka, 8 IX 1980 r., k. 170.

⁷ AIPN, 01174/5, Statut. O koordynacji pracy radiokontrwywiadowczej (RKW) organów bezpieczeństwa europejskich krajów demokracji ludowej i Związku Radzieckiego, 1955 r., k. 39–49; AIPN, 003171/249, Pismo dyrektora Biura RKW MSW do podsekretarza stanu i szefa Służby Wywiadu i Kontrwywiadu MSW, 12 III 1985 r., k. 171–173.

⁸ AIPN, 1595/97, Zarządzenie organizacyjne nr 031/org., 13 IV 1972 r., k. 225; AIPN, 1585/12126, Etat (niejawni) nr 060/31 Departamentu III MSW, 13 IV 1972 r., k. 15; AIPN, 003175/351, Akta osobowe Józefa Dąbrowskiego, Notatka służbowa, 25 IV 1972 r., k. 117; AIPN, 01748/143, mf., Protokół zdawczo-odbiorczy spraw dot. budów eksportowych w NRD i CSRS, 2 IV 1972 r., k. 67–68 (PDF); *ibidem*, Protokół zdawczo-odbiorczy spraw dot. budów eksportowych w NRD i Czechosłowacji, 17 V 1972 r., k. 74 (PDF).

zniszczona w latach 1989–1990 i dysponujemy jedynie wyrywkowymi informacjami o ich działalności⁹.

Wiosną 1969 r., po uspokojeniu się sytuacji politycznej w Czechosłowacji, wznowiono oficjalne relacje między MSW a StB (Státní bezpečnost). Zaowocowały one zawarciem 21 września 1973 r. nowego porozumienia o wzajemnej współpracy między resortami spraw wewnętrznych CSRS i PRL¹⁰. W tym czasie punktem operacyjno-łącznikowym w Pradze kierował płk Jan Torbus ps. „Kamecki”. Oficer ten nawiązał szerokie kontakty w środowisku wyższej kadry czechosłowackich organów bezpieczeństwa. Obejmowały one praktycznie całe kierownictwo Federalnego MSW CSRS, MSW CRS i MSW SRS, wywiadu i kontrwywiadu oraz innych centralnych i terenowych jednostek StB i VB (Veřejná bezpečnost). Znajomości te pozwalały na koordynowanie roboczej współpracy pomiędzy poszczególnymi pionami obu służb, w tym na realizację niektórych przedsięwzięć operacyjnych na tamtejszym terenie. Symbolicznym wyrazem uznania ze strony miejscowych władz było uhonorowanie pułkownika kilkoma odznaczeniami, z których najwyższy był Srebrny Medal za Umacnianie Przyjaźni w Broni (Medaile za upevnění přátelství ve zbrani), nadany przez prezydenta CSRS. Styl współpracy wypracowany przez płk. Torbusa był kontynuowany przez jego następcę – płk. Władysława Pieterwasa ps. „Roland”, który od lata 1974 do kwietnia 1979 r. kierował PO w Pradze¹¹.

Korzystając z oficjalnych i półoficjalnych kontaktów, współpracowników placówkowych i kilku innych źródeł, PO w Pradze w latach siedemdziesiątych zdobywał informacje o czechosłowackiej polityce wewnętrznej i zagranicznej oraz o sprawach polskich. Na początku dekady najważniejsze były te dotyczące kontaktów obywateli PRL ze środowiskami dysydenckimi i antysystemowymi. We wrześniu 1977 r. dzięki współpracy z StB przejęto m.in. dwa powielacze i dużą liczbę matryc przewożonych z Austrii do PRL przez działacza Nurtu Niepodległościowego Piotra Krawczyka. Oprócz stałego poszukiwania kandydatów na nowych współpracowników i realizacji zadań kontrwywiadowczych polscy funkcjonariusze w Czechosłowacji uczestniczyli w wielu działaniach pomocniczych mających wspomagać ich kolegów z centrali. Niektórym z oficerów przebywających na Słowacji powierzano też kontakty z agen-

⁹ AIPN, 003175/351, Opinia służbowa, 1 VII 1976 r., k. 120–121; AIPN, 0604/560, Akta osobowe Henryka Florka, Opinia, 24 II 1981 r., k. 116–117; AIPN, 0604/1118, Akta osobowe Adama Barszczewskiego, Wniosek, 3 XII 1980 r., k. 75; AIPN, 0604/1555, t. 1, Akta osobowe Zenona Płatka, Pismo dyrektora Departamentu V MSW do podsekretarza stanu w MSW, 6 I 1986 r., k. 109.

¹⁰ AIPN, 0811/91, Protokół rozmów pomiędzy delegacjami MSW CSRS i PRL, 21 V 1969 r., k. 2; AIPN, 1585/1922, Protokół rozmów między delegacjami MSW PRL i FMSW CSRS, 21 IX 1973 r., k. 24–26; Archiv bezpečnostních složek, SbMS, 316, Karton nr 16, Porozumienie o współpracy między FMSW CSRS a MSW PRL, 21 IX 1973 r., k. 1–2.

¹¹ AIPN, 003175/779, Akta osobowe Jana Torbusa, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 205–206; AIPN, 2974/618, mf., Ogólna lista osób znanych pracownikowi ps. „Kamecki” z tytułu pracy w CSRS, b.d., k. 7–10; AIPN, 003175/649, t. 1, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 IX 1976 r., k. 132; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 III 1979 r., k. 137; AIPN, 2974/567, mf., Notatka dot. płk. Władysława Pieterwasa, 30 IX 1976 r., k. 141 (PDF).

turą i figurantami na terenie Austrii. Było to możliwe dzięki położeniu geograficznemu Bratysławy, która znajduje się bezpośrednio przy granicy z tym krajem, niecałe 60 km na wschód od Wiednia¹².

Na początku lat osiemdziesiątych obsada PO została zmniejszona. Na skutek wprowadzonych oszczędności zlikwidowano część etatów i od września 1981 r. w PO służyło zwykle trzech oficerów operacyjnych (z czego jeden w Bratysławie), czyli o połowę mniej niż dotąd. Możliwości uzyskiwania danych od pracowników FMSW także uległy ograniczeniu. Przyczyną tego było scentralizowanie kontaktów międzynarodowych czzechosłowackiego resortu w odpowiedzialnym za tę problematykę Wydziale Kontaktów Międzynarodowych Gabinetu Ministra Spraw Wewnętrznych CSRS, określanym mianem OMS (od Odbor mezinárodních styku) – w ten sposób kierownictwo StB starało się zapobiec niekontrolowanemu przekazywaniu informacji służbom sojuszniczym. W świetle obserwacji pracowników PO nowe zasady były przez funkcjonariuszy rzeczywiście przestrzegane, co utrudniało rozwijanie oficjalnych i półoficjalnych kontaktów. Nie bez znaczenia była też sytuacja w PRL. „Proces odnowy w Polsce wpływa hamująco na zacieśnianie koleżeńskich stosunków (nawet widoczne są symptomy ich ograniczania) z przedstawicielami tutaj[ejszej] służby bezpieczeństwa”¹³ – stwierdzono w sprawozdaniu z lipca 1981 r.

Po wprowadzeniu stanu wojennego atmosfera wzajemnych kontaktów się poprawiła, aczkolwiek strona czzechosłowacka nalegała na utrzymywanie relacji służbowych z poszczególnymi jednostkami FMSW tylko przez OMS. Oficerowie Departamentu I MSW starali się przestrzegać tych zasad, jednak nie mieli wpływu na działania pozostałych funkcjonariuszy SB operujących w Czechosłowacji. Zauważywszy, że niekiedy przekraczają oni swoje kompetencje, co mogło doprowadzić do napięć z gospodarzami, kierownik PO sygnalizował centrali potrzebę wypracowania jasnych reguł postępowania. Dyrekcja wywiadu chciała rozwiązać ten problem, podporządkowując Grupę Operacyjną zabezpieczającą polskich pracowników kontraktowych w CSRS oficerowi kierującemu PO. Departament V MSW nie wyraził zgody na takie rozwiązanie, przez co sprawa pozostała nierozstrzygnięta. GO była podporządkowana tej jednostce do września 1989 r., po czym zarzą-

¹² AIPN, 003175/247, Akta osobowe Edwarda Dziechciarka, 29 IX 1972 r., k. 143; AIPN, 01737/7, Charakterystyka, 30 IX 1972 r., k. 100–101; AIPN, 01674/45, Akta osobowe Wincentego Pęciaka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 20 VI 1974 r., k. 235–237 (PDF); AIPN, 01753/43, Akta osobowe Józefa Chudego, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 14 VIII 1974 r., k. 120–122; AIPN, 003175/779, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 25 IX 1974 r., k. 205–206; AIPN, 003175/649, t. 1, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 IX 1976 r., k. 131; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 III 1979 r., k. 137; AIPN, 0296/196, t. 2, Notatka dot. likwidacji źródła zagrożenia w postaci próby przerzutu z Austrii do Polski przez CSRS technicznych środków powielania, 6 IX 1977 r., k. 11–14; AIPN, 1585/1961, Pismo dyrektora Departamentu III MSW do dyrektora Gabinetu Ministra SW, 12 IV 1978 r., k. 27.

¹³ AIPN, 003171/249, Sprawozdanie Punktu Operacyjno-Łącznikowego w Pradze za okres od marca 1979 do marca 1981 r., 16 VII 1981 r., k. 45.

dzanie nią przejął utworzony wówczas Departament Ochrony Gospodarki MSW. Zlikwidowano ją dopiero w kwietniu 1990 r.¹⁴

W ostatniej dekadzie PRL działalność Departamentu I MSW w Czechosłowacji rozwinęła się i weszła na nowe obszary. Funkcjonariusze PO z Pragi i Bratysławy na większą niż dotąd skalę zaczęli pracować z agenturą z krajów ościennych. Dotyczyło to zwłaszcza źródeł wydziałów I (Niemieckiego) i XI (Dywersji Ideologicznej) z RFN i Austrii. Oprócz tego, zarówno wspólnie z oficerami centrali, jak i na własną rękę, realizowali zadania związane z rozpracowywaniem środowisk prosolidarnościowych i dróg przerzucania nielegalnej literatury do PRL. Interesowali się Polakami studiującymi w CSRS oraz osobami, które w sprzyjających warunkach można by było zwerbować i przerzucić do któregoś z krajów zachodnich. W ramach działań pomocniczych zorganizowano lokale konspiracyjne w Pradze i Bratysławie, które służyły do odbywania spotkań ze źródłami, a także jako punkt oparcia dla oficerów centrali realizujących zadania w terenie. Oficerowie działający na Słowacji wspomagali funkcjonariuszy z rezydentury w Wiedniu, uczestnicząc w organizacji spotkań operacyjnych. Do ich stałych zadań należało przygotowywanie tras sprawdzeniowych w Austrii i monitorowanie warunków kontroli na przejściu granicznym Petržalka–Berg. Oficerowie wywiadu uznawali je za najdogodniejsze do przewożenia swoich ludzi, ponieważ po stronie austriackiej nie było urzędzenia do fotografowania paszportów, a dokumentów dyplomatycznych na ogół nie poddawano tam żadnej kontroli¹⁵.

Mimo obiektywnych trudności płk Stanisław Rokosz ps. „Law”, który kierował PO w Pradze od marca 1979 r., i jego następcą płk Zdzisław Jaworski ps. „Klev”, przybyły w lipcu 1984 r., starali się uzyskiwać dostęp do interesujących centralę wiadomości. Priorytetowo traktowali zwłaszcza kontakty z kierownictwem i naczelnikami Zarządu I FMSW, które były naturalne w sytuacji współpracy obu wywiadów. Oficerowie PO wykorzystywali swój potencjał wywiadowczy do monitorowania sytuacji w służbach sojuszniczych i na bieżąco przesyłali do Warszawy meldunki o ważnych wydarzeniach i zjawiskach.

Aktywność punktu na początku lat osiemdziesiątych wydaje się niewspółmier-
na do istniejących w tym kraju możliwości. Świadczy o tym wysłanie w latach 1981–1983 do centrali tylko 33 informacji. Z biegiem czasu statystyki przesyłanych informacji poprawiły się i w latach 1984–1986 płk Jaworski i podległy mu zespół

¹⁴ *Ibidem*, Sprawozdanie Punktu Operacyjno-Łącznikowego w Pradze za okres od kwietnia 1981 do lipca 1983 r., 15 VII 1983 r., k. 100–101; *ibidem*, Notatka służbowa, 14 II 1986 r., k. 264–265; *ibidem*, Instrukcja nr 2/W/86 dla „Klev”, 18 III 1986 r., k. 268; *ibidem*, Notatka służbowa, 28 IV 1986 r., k. 289–291; *ibidem*, Pismo dyrektora Departamentu I MSW do dyrektora Gabinetu Ministra SW, 20 VI 1986 r., k. 287; AIPN, 3252/33, Szyfrogram z Pragi nr 2405, 11 IV 1990 r., k. 36.

¹⁵ AIPN, 003171/249, Sprawozdanie Punktu Operacyjno-Łącznikowego w Pradze za okres od marca 1979 do marca 1981 r., 16 VII 1981 r., k. 44–52; *ibidem*, Sprawozdanie Punktu Operacyjno-Łącznikowego w Pradze za okres od kwietnia 1981 do lipca 1983 r., 15 VII 1983 r., k. 88–102; *ibidem*, Sprawozdanie PO w Pradze za okres od lipca 1984 do czerwca 1986 r., 12 VI 1986 r., k. 208–232.

przesłali do Warszawy 232 pisemne informacje i ok. 125 depesz. Do najbardziej wartościowych materiałów zaliczono wiadomości o aktywizacji Kościoła katolickiego w CSRS i o sytuacji we władzach przed XVI Zjazdem Komunistycznej Partii Czechosłowacji, a także oceny dotyczące sytuacji wewnętrznej PRL przed wyborami do Sejmu i radzenia sobie z kryzysem gospodarczym. Według stanu z 1984 r. pracownicy PO dysponowali łącznie 36 źródłami – 19 KO, 1 KI i 16 kontaktami traktowanymi jako służbowe. Były to głównie osoby zatrudnione na placówkach i dziennikarze. Oprócz realizacji zadań informacyjnych funkcjonariusze działający w Pradze musieli także zabezpieczać wizyty delegacji i angażować się w wykonywanie innego rodzaju zadań pomocniczych. W sprawozdaniu za wymieniony okres podano, że poczynili 27 ustaleń, 65 razy wspomogli pracowników centrali realizujących zadania w CSRS, a 6 razy pracowników innych jednostek. Dodatkowo wykonali ok. 50 zleceń nadesłanych przez Gabinet Ministra i różne jednostki SB. Ze względu na brak danych z kolejnych lat trudno ocenić, czy w drugiej połowie dekady poziom pracy PO został utrzymany¹⁶.

Węgry

Działalność Departamentu I MSW na Węgrzech miała inny charakter niż w Czechosłowacji, a funkcjonujący tam punkt operacyjno-łącznikowy krypt. „Tokay” był mniej rozbudowany. Od września 1969 r. w Budapeszcie pracował tylko jeden oficer. Był nim płk Władysław Madura ps. „Drop”, który zainicjował bezpośrednie relacje z węgierskimi partnerami. Działania operacyjne PO sprowadzały się do zdobywania naprowadzeń i współuczestnictwa w przedsięwzięciach jednostek krajowych dotyczących spraw szpiegowskich i kryminalnych. Kiedy jego pobyt na placówce dobiegł końca, na nowego przedstawiciela organów bezpieczeństwa PRL w Węgierskiej Republice Ludowej został wyznaczony płk Stanisław Morawski ps. „Omul”, który przez wiele lat należał do grona najbardziej wpływowych oficerów SB. Zanim przeniesiono go na etat wywiadu, był m.in. organizatorem i pierwszym dyrektorem Departamentu IV, a następnie kierował Departamentem III MSW. Nie można wykluczyć, że właśnie doświadczenie w zwalczaniu Kościoła katolickiego przesądziło o skierowaniu go na Węgry, gdzie podobne działania prowadzono z takim samym zaangażowaniem¹⁷.

¹⁶ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do zastępcy naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 13 VIII 1983 r., k. 111; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności PO w Pradze za okres od lipca 1984 do czerwca 1986 r., 12 VI 1986 r., k. 208–227; AIPN, 3246/191, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza Zdzisława Jaworskiego, 29 XII 1986 r., k. 54–56; AIPN, 003171/154, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, lipiec 1986 r., k. 118; *ibidem*, Instrukcja „H” nr 26/88 dla „Klev”, 19 I 1988 r., k. 21–22.

¹⁷ AIPN, 003175/560, Akta osobowe Władysława Madury, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 29 IX 1975 r., k. 120.

Stanisław Morawski kierował PO w Budapeszcie od połowy sierpnia 1975 r. Jak się okazało, w praktyce pełnił bardziej rolę reprezentacyjną i łącznikową niż operacyjną. Oficer ten nie pracował ze źródłami, lecz jedynie ograniczał się do realizowania zleceń napływających z Warszawy. W rezultacie liczba informacji na temat sytuacji wewnętrznej WRL, które uzyskiwał, była ograniczona. Aby zwiększyć efektywność działania PO, Departament I MSW w październiku 1976 r. przysłał na Węgry drugiego funkcjonariusza. Po przybyciu płk. Eugeniusza Szczechury ps. „Dedal” ekspozytura przez kilka miesięcy funkcjonowała w dwuosobowym składzie. Kiedy oficer ten przeszedł na emeryturę, umożliwiono mu pozostanie na placówce, dzięki czemu wspomagał pracę PO do końca swojego pobytu w terenie¹⁸.

W marcu 1979 r. do Budapesztu został przysłany płk Walenty Pałucha ps. „Conrad”. Funkcjonariusz ten specjalizował się w problematyce RFN i Austrii, a jego przyjazd wiązał się m.in. z zamiarem włączenia go do działań na tych kierunkach. Razem z nim przyjechała jego żona – kpt. Helena Pałucha ps. „Agnia”, która uprzednio pracowała w Wydziale Zagranicznym Gabinetu Ministra. Ponieważ знаła język węgierski, niejednokrotnie uczestniczyła w spotkaniach z przedstawicielami MSW WRL w charakterze tłumaczki i takąż rolę miała odgrywać i tym razem. Warto przy okazji nadmienić, że w latach 1978–1983 ambasadorem w Budapeszcie był gen. bryg. Tadeusz Pietrzak, który wcześniej przez dziesięć lat pełnił funkcję podsekretarza stanu w MSW¹⁹.

Pod koniec dekady doszło do zmiany kierownika PO i od listopada 1979 do lipca 1981 r. przedstawicielem MSW na Węgrzech był ppłk Feliks Kolečki ps. „Otes”. Przysyłając go do Budapesztu, Departament I liczył na ożywienie pracy operacyjnej i lepsze wykorzystanie potencjału, jaki wynikał z położenia tego kraju. Obok zdobywania informacji na temat sytuacji wewnętrznej WRL położono nacisk na uzyskiwanie danych dotyczących sytuacji polityczno-gospodarczej RFN. Oprócz tego plany działania uwzględniały problematykę kościelną, rozpoznawanie aktywności zachodnich służb, a także zadania *stricte* kontrwywiadowcze. Pracownikom punktu powierzono też rozpoznawanie środowiska polskich studentów, zamierzano się im przyjrzeć pod kątem typowania kandydatów na nowe źródła i funkcjonariuszy. Było to o tyle uzasadnione, że w tym czasie na węgierskich uczelniach kształciło się ponad dwustu Polaków. Ponadto od wczesnych lat osiemdziesiątych Departament Szkolenia i Doskonalenia Zawodowego MSW zaczął wysyłać funkcjonariuszy na kursy językowe i szkolenia w ośrodku kształcącym kadrę węgierskich służb. W sumie jednak w ramach bieżącej działalności PO koncentrował się na realizacji

¹⁸ AIPN, 003175/268, t. 1, Akta osobowe Stanisława Morawskiego, Wniosek, 10 IV 1975 r., k. 116; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 24 IX 1977 r., k. 120; AIPN, 2974/600, mf., List zastępcy dyrektora Departamentu I MSW Bolesława Żeleńskiego do Eugeniusza Szczechury, 21 I 1977 r., k. 44–45 (PDF).

¹⁹ AIPN, 01753/252, Akta osobowe Heleny Pałuchy, Wniosek, grudzień 1978 r., k. 101.

zadań operacyjno-pomocniczych na rzecz centrali oraz na koordynowaniu wspólpracy z MSW WRL²⁰.

Kierunek działania PO był kontynuowany przez płk. Tadeusza Piwińskiego ps. „Adamiec”, który przebywał w Budapeszcie od lipca 1981 do września 1985 r. Główną trudność w rozwinięciu działalności wywiadowczej sprawiało to, że działał on, podobnie jak jego poprzednik, pod przykryciem kierownika Wydziału Konsularnego ambasady. Osoba na tym stanowisku była z reguły przeciążona oficjalnymi obowiązkami, ponieważ Węgry należały w tym czasie do najbardziej popularnych krajów wśród polskich turystów. Ze względu na miejscową specyfikę PO miał ograniczone możliwości zdobywania wiadomości od zachodnich dyplomatów, natomiast stał się bardzo istotny w kontekście działań związanych z osobami przebywającymi w Austrii²¹. Dostrzeżono, że pogranicznicy austriaccy – podobnie jak ich koledzy na przejściu granicznym na zachód od Bratysławy – nie kontrolują paszportów dyplomatycznych pasażerów samochodów należących do korpusu dyplomatycznego. Dawało to możliwość niezauważalnego przejechania pomiędzy krajami bez posiadania wizy, co miało duże znaczenie przy realizacji zadań operacyjnych. Z tego powodu część oficerów centrali zamierzających się spotkać ze źródłami przyjeżdżała najpierw do Budapesztu i dopiero stamtąd wyruszała w dalszą drogę. Pozwalało to również ściągnąć współpracowników na Węgry na dłuższe spotkania. Dokonywano tego, posługując się odpowiednio spreparowanymi dokumentami. Dzięki takiemu rozwiązaniu w paszportach nie pozostawała informacja, że przebywali w którymś z krajów bloku wschodniego²².

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych PO w Budapeszcie stał się jednym z najaktywniejszych ogniw zagranicznych całego Departamentu I MSW. Przyczynił się do tego dotychczasowy naczelnik Wydziału XI (Dywerysji Ideologicznej) płk Henryk Bosak ps. „Kossak”, który zaczął działać na Węgrzech we wrześniu 1985 r. Od czerwca 1986 r. miał on dodatkowe wsparcie ze strony mjr. Wacława Pruszyńskiego ps. „Oron” i jego żony kpt. Weroniki Pruszyńskiej ps. „Żolt”. Funkcjonariuszka ta, podobnie jak jej poprzedniczka mjr Pałucha, znała język węgierski i pełniła funkcję tłumacza. Nowy kierownik PO położył duży nacisk na zbudowanie dobrych relacji z przedstawicielami węgierskich organów bezpieczeństwa. Udało mu się, mimo że

²⁰ AIPN, 003171/96, t. 1, Plan kierunkowego działania PO w Budapeszcie na lata 1980–1981, 7 XI 1979 r., k. 160; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy na stanowisku kierownika PO w Budapeszcie w okresie 27 XI 1979 – 31 VII 1981 r., 4 VIII 1981 r., k. 169; AIPN, 2974/448, mf., Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 19 VIII 1981 r., k. 57 (PDF).

²¹ AIPN, 003171/96, t. 1, Sprawozdanie PO w Budapeszcie za okres 15 VII 1981 – 20 VI 1983 r., 20 VI 1983 r., k. 175–184; *ibidem*, Sprawozdanie operacyjne za okres 10 IX 1983 – 31 VIII 1985 r., k. 203–211; AIPN, 003175/654, Akta osobowe Tadeusza Piwińskiego, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 11 VIII 1983 r., k. 153; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 IX 1985 r., k. 160.

²² AIPN, 003171/96, t. 1, Sprawozdanie z pracy na stanowisku kierownika PO w Budapeszcie w okresie 27 XI 1979 – 31 VII 1981 r., 4 VIII 1981 r., k. 169; *ibidem*, Wniosek dot. elementu organizacji pracy PO w Budapeszcie, 12 III 1983 r., k. 44; *ibidem*, Raport, 13 IV 1984 r., k. 61; AIPN, 3246/471, t. 1, Sprawozdanie, 13 V 1988 r., k. 41–42.

formalnie był zobowiązany do umawiania każdej rozmowy z oficerami MSW za pośrednictwem Biura Współpracy. Bosak wykorzystywał wszelkie okazje i preteksty do spotkań, dzięki czemu niektóre z nawiązanych przez niego znajomości przybrały półoficjalny i towarzyski charakter. Nie przekraczał przy tym dopuszczalnych granic, co mogłoby wywołać niezadowolenie gospodarzy. Wysiłki te opłaciły się, ponieważ liczba zdobywanych przez niego informacji była większa niż w przypadku niektórych rezydentur w krajach zachodnich i były one bardziej wartościowe. I jeśli w latach 1983–1985 PO kierowany przez płk. Piwińskiego wysłał do Warszawy tylko 23 meldunki i opracowania, to już za jego następcy w ciągu pierwszych dwóch lat przekazano 641 informacji. Co istotne, nie dotyczyły one wyłącznie sytuacji wewnętrznej i polityki Węgier, ale całego spektrum zainteresowań wywiadu PRL. Wiadomości te były szczególnie istotne w latach 1989–1990²³.

Budapeszteński punkt był również bardzo aktywny w prowadzeniu działań operacyjnych na rzecz różnych pionów wywiadu. Z inicjatywy płk. Bosaka przejął on łączność z niektórymi źródłami rozpracowyującymi emigracyjne środowiska wspierające podziemną Solidarność i RWE, a także z agentami dostarczającymi materiały dla wywiadu naukowo-technicznego. Był aktywny w zdobywaniu naprowadzeń, werbowaniu KO, prowadzeniu dialogów operacyjnych z kandydatami na agentów i szkoleniu współpracowników. Oficerowie PO nie ograniczali się przy tym do działań na Węgrzech i w Austrii, ale przyjeżdżali także do Jugosławii, by organizować i zabezpieczać spotkania prowadzone przez funkcjonariuszy z centrali²⁴.

Bułgaria

Ze względu na położenie geograficzne Bułgarii punkt operacyjno-łącznikowy w Sofii krypt. „Soba” odgrywał mniejszą rolę niż budapeszteński i spełniał głównie funkcję łącznika Departamentu I MSW w kontaktach ze służbami Ludowej Republiki Bułgarii. Pierwszym kierownikiem punktu był płk Jerzy Kozera ps. „Ema”, który sprawował tę funkcję od października 1969 r. Po jego powrocie do kraju w lipcu 1974 r. nowym przedstawicielem MSW został płk Tadeusz Wyzgał ps. „Tar”. Pobyt tego doświadczonego oficera w terenie trwał zaledwie dwa lata, ponieważ uznano,

²³ AIPN, 003171/96, t. 1, Ocena pracy informacyjnej PO w Budapeszcie, 28 VIII 1985 r., k. 217–218; *ibidem*, Pismo Henryka Bosaka do dyrektora Departamentu I MSW, 14 X 1985 r., k. 228–230; AIPN, 3246/471, t. 1, Szyfrogram nr 4137 z Budapesztu, 7 V 1986 r., k. 30; AIPN, 003171/184, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, kwiecień 1988 r., k. 180–181; AIPN, 003171/96, t. 1, Sprawozdanie PO w Budapeszcie za okres 1 IX 1985 – 31 XII 1987, 6 II 1988 r., k. 234; AIPN, 3246/100, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 16 V 1988 r., k. 39.

²⁴ AIPN, 003171/96, t. 1, Plan pracy PO w Budapeszcie na okres 1 IX 1985 – 1 IX 1987 r., 16 VIII 1985 r., k. 198–201; *ibidem*, Sprawozdanie PO w Budapeszcie za okres 1 IX 1985 – 31 XII 1987 r., 6 II 1988 r., k. 232–234; AIPN, 3246/471, t. 1, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 13 V 1988 r., k. 14; AIPN, 3246/477, t. 1, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 13 V 1988 r., k. 36; AIPN, 3246/100, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 16 V 1988 r., k. 39.

że zajmował się jedynie sprawami protokolarnymi i nie wywiązywał się z wywiadowczych obowiązków. Nadesłał do Warszawy zaledwie trzy meldunki i nie osiągnął praktycznie żadnych rezultatów w pracy operacyjnej²⁵.

W celu rozwinięcia działalności PO w październiku 1976 r. do Sofii przysłano dotychczasowego zastępcę dyrektora Departamentu I MSW płk. Tadeusza Kittela ps. „Ego”. Oficer ten przebywał w Bułgarii tylko niewiele ponad rok. Do przyspieszonego powrotu do Warszawy zmusiły go poważne problemy ze zdrowiem. W dostępnych dokumentach zachowało się mało informacji o jego działalności. Wiadomo jednak, że udzielił miejscowym służbom pomocy w ujęciu studenta Politechniki Częstochowskiej, który dopuścił się aktu terrorystycznego. Chcąc wymusić na władzach bułgarskich udostępnienie samolotu do ucieczki na Zachód, Polak podłożył bombę zapalającą w przechowalni bagażu na Dworcu Centralnym w Sofii. W dowód wdzięczności płk Kittel został odznaczony medalem oraz zegarkiem z wygrawerowanym napisem „Za poczucie braterskiej solidarności i internacjonalizmu, za okazaną pomoc w wykryciu przestępcy”²⁶. W podobnym czasie udało się zapobiec ucieczce z Bułgarii do Grecji innego częstochowskiego studenta – Andrzeja Lewandowskiego. Do obu aresztowań doszło dzięki współpracy z miejscowymi służbami, które – korzystając z własnych źródeł – pomogły również w rozpracowaniu i likwidacji młodzieżowej grupy powiązanej z nielegalną organizacją Nurt Niepodległościowy²⁷.

Z powodu nagłego wyjazdu płk. Kittela w grudniu 1977 r. stanowisko kierownika PO w Sofii przez cztery miesiące pozostawało nieobsadzone. W kwietniu 1978 r. objął je płk Konstanty Janowski ps. „Ulgar”, który oficjalnie sprawował funkcję radcy ambasady ds. prasowych. W stosunkowo krótkim czasie oficer ten zbudował sobie dobre relacje z kierownictwem MSW LRB i przyczynił się do ożywienia wzajemnej współpracy. Ze względu na zajmowane stanowisko utrzymywał kontakty z miejscowymi dziennikarzami i środowiskami opiniotwórczymi, przekazywał im wiadomości o sytuacji w PRL. Kiedy narodziła się Solidarność, informował bułgarskich partnerów o stosunku władz do tego ruchu. Opowiadając o podejmowanych przez SB działaniach, starał się tonować nastroje i wyjaśniać pojawiające się wątpliwości. Równocześnie gromadził i przekazywał do Warszawy informacje o ocenach i stanowisku drugiej strony odnośnie do sytuacji w Polsce. Jego postawa została doceniona przez kierownictwo bułgarskiego MSW, które odznaczyło go

²⁵ AIPN, 1585/15370, Notatka o współpracy między MSW PRL a MSW LRB, 10 VI 1974 r., k. 19; AIPN, 003175/836, Akta osobowe Tadeusza Wyzgala, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 12 XII 1976 r., k. 150.

²⁶ AIPN, 003175/459, Akta osobowe Tadeusza Kittela, Tłumaczenie szyfrogramu ministra spraw wewnętrznych Bułgarii do ministra spraw wewnętrznych PRL, 7 VII 1977 r., k. 152.

²⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach, 027/322, t. 2, Notatka dla Departamentu III MSW dot. Andrzeja Lewandowskiego, 21 I 1977 r., k. 8–11; AIPN, 1585/1961, Pismo dyrektora Departamentu III MSW do dyrektora Gabinetu Ministra SW, 12 IV 1978 r., k. 27.

dwoma medalami. Gdy jego misja się zakończyła, minister Dymitr Stojanow na ręce ministra Czesława Kiszczaaka przesłał specjalne podziękowania²⁸.

Rzeczywistą, mimo że ograniczoną działalność operacyjną PO w Sofii – choć istniał już od ośmiu lat – zaczął dopiero pod kierownictwem płk. Janowskiego. Aktywność wywiadowcza Departamentu I MSW w Bułgarii koncentrowała się wokół zdobywania wiadomości politycznych i informacji dotyczących pracowników zachodnich ambasad. Głównym jego zadaniem była kontrwywiadowcza ochrona polskich obywateli, którzy przyjeżdżali do tego kraju w celach turystycznych. Od 1959 lub 1960 r. zadanie to realizował Departament II MSW, który w czasie sezonu letniego przysyłał swoich funkcjonariuszy. Do 1971 r. działali oni w ramach Grupy Operacyjnej krypt. „Odra”, która była niezależna od sofijskiej ekspozytury wywiadu²⁹. W ramach współpracy z bułgarskimi organami bezpieczeństwa kierownik PO otrzymywał od nich fotokopie i oryginały całej korespondencji wysyłanej przez i do Polaków z krajów zachodnich. Jeśli zostały ujawnione jakieś interesujące fakty, materiały przekazywano do Warszawy, gdzie podejmowano dalsze kroki³⁰.

Pod koniec lat siedemdziesiątych Konstanty Janowski przeprowadził z MSW LRB ważne rozmowy. W ich wyniku ustalono, że kontrwywiad PRL przyśle do Bułgarii własnego funkcjonariusza, który wejdzie w skład PO. Pierwszą taką osobą był płk Leszek Skupiński ps. „Pinia”, który przebywał na stałe w nadmorskiej Warnie. Działając pod przykryciem pracownika konsulatu, oficer ten przejął większość zadań związanych z polskimi turystami. Głównym celem działań podejmowanych wobec nich było rozpoznawanie, czy utrzymują podejrzane kontakty z cudzoziemcami z krajów kapitalistycznych bądź rozważają ucieczkę na Zachód. Departament II MSW przysyłał do Bułgarii informacje o planujących przyjechać do tego kraju pilotach wycieczek i rezydentach turystycznych, którzy współpracowali z SB. Rolą PO było przejście kontaktu z nimi i wykorzystywanie ich do zbierania informacji lub bardziej złożonych działań operacyjnych. Wypracowany pod koniec lat siedemdziesiątych system funkcjonował także w latach osiemdziesiątych – jeden z dwóch oficerów w PO zawsze działał w Warnie. Byli to kolejno płk Edward Galus (1983–1985), płk Józef Sztaba (1985–1986), płk Władysław Zaporoski (1986–1988)

²⁸ AIPN, 003171/89, t. 1, Zakres działania PO przy Ambasadzie PRL w Sofii, 10 IV 1978 r., k. 40–41; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy w PO w Sofii w okresie kwiecień 1978 – lipiec 1982, 15 VII 1982 r., k. 46–49; AIPN, 3246/211, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 30 IX 1982 r., k. 12; AIPN, 003175/12, Akta osobowe Konstantego Janowskiego, Tłumaczenie pisma ministra spraw wewnętrznych Bułgarii Dymitra Stojanowa do ministra spraw wewnętrznych PRL Czesława Kiszczaaka, 8 X 1982 r., k. 170–171.

²⁹ AIPN, 01062/33, t. 1, Notatka dot. realizacji przez Departament II MSW umowy zawartej między MSW PRL i organami bezpieczeństwa LRB, wrzesień 1965 r., k. 81–85; AIPN, 1585/15370, Notatka o współpracy między MSW PRL a MSW LRB, 10 VI 1974 r., k. 12; A. Grabowska-Siwić, *Powstanie i wykorzystanie grup operacyjnych Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL ze szczególnym uwzględnieniem Grupy Operacyjnej „ODRA”*, „Świat Idei i Polityki” 2021, t. 10, nr 1, s. 167–172.

³⁰ AIPN, 003171/89, t. 1, Sprawozdanie z pracy w PO w Sofii w okresie kwiecień 1978 – lipiec 1982 r., 15 VII 1982 r., k. 47.

i płk Józef Kołodziejczyk (1988–1990). Większość tych funkcjonariuszy wywodziła się z kontrwywiadu³¹.

Po odwołaniu płk. Janowskiego do Warszawy, od września 1982 r. stanowisko przedstawiciela MSW PRL w Sofii zajmował płk Włodzimierz Soszyński ps. „Bronisz”. Oficer ten był wcześniej naczelnikiem wydziału zajmującego się problematyką techniki operacyjnej. Funkcjonariusze bułgarscy poznali go już we wczesnych latach siedemdziesiątych przy okazji prowadzonych rozmów na temat zakupu tzw. kabin ciszy pod nazwą „Zews” (Zeus) – specjalistycznych konstrukcji z pleksiglasu, które miały uniemożliwiać podsłuch w czasie rozmów prowadzonych w budynkach placówek zagranicznych³².

Pobyt Włodzimierza Soszyńskiego w Sofii przypadł na trudny okres we wzajemnych relacjach z MSW LRB. Pod wpływem wydarzeń w PRL w latach 1980–1981 strona bułgarska ograniczyła kontakty z Polakami i podchodziła do nich z nieufnością. Do przejściowego ożywienia relacji doszło w 1984 r., jednak nie były one już tak żywe jak w latach siedemdziesiątych. Pułkownik Soszyński – jako przedstawiciel organów bezpieczeństwa PRL – uczestniczył w różnego rodzaju imprezach politycznych i towarzyszył delegacjom przyjeżdżającym z Warszawy. Dużo uwagi poświęcał zdobywaniu informacji na tematy polityczne, gospodarcze i międzynarodowe. Na ogół uzyskiwał je od znajomych z resortów spraw wewnętrznych i spraw zagranicznych, rzadziej od pracowników aparatu partyjnego. Ich przydatność bywała różna, ponieważ dosyć często podrzucano mu różne propagandowe tezy, które mniej lub bardziej odbiegały od rzeczywistości. Jako radca prasowy Ambasady PRL w Sofii Soszyński dysponował licznymi kontaktami w miejscowym środowisku dziennikarskim. Nie miał natomiast zbyt wielkich możliwości działania wśród zachodnich dyplomatów akredytowanych w Sofii. W ramach obowiązków kierownika PO starał się monitorować sytuację wśród polskich pracowników realizujących kontrakty eksportowe w Bułgarii, w tym m.in. na budowie elektrowni atomowej w Kozłoduju. Jedną z ciekawszych obserwacji oficera było stwierdzenie, że strona bułgarska może się pochwalić bardzo dobrym rozpoznaniem sytuacji w PRL. Według jego oceny miała się do tego przyczynić niedyskrecja polskich obywateli, głównie ze środowisk twórczych, których zapraszano na urlopy³³.

³¹ AIPN, 3246/76, Wniosek dot. Leszka Skupińskiego, 3 X 1978 r., k. 5; AIPN, 003171/89, t. 1, Sprawozdanie z pracy w PO w Sofii w okresie kwiecień 1978 – lipiec 1982 r., 15 VII 1982 r., k. 45–49; AIPN, 003171/96, t. 1, Wykaz pilotów-rezydentów przewidzianych do obsługi przez pracowników Departamentu I MSW, 6 VIII 1984 r., k. 51–53; AIPN, 003171/89, t. 1, Notatka służbowa dot. delegacji do KG PRL w Warnie, 26 II 1985 r., k. 52–53.

³² AIPN, 003175/724, Akta osobowe Włodzimierza Soszyńskiego, Wniosek, 13 IV 1982 r., k. 100; AIPN, 3559/6, mf., Notatka służbowa dot. systemu zabezpieczenia rozmów tajnych i poufnych przed podsłuchem, opracowanego przez specjalistów bułgarskich dla potrzeb placówek zagranicznych, 26 III 1971 r., k. 8–15 (PDF).

³³ AIPN, 003171/89, t. 1, Sprawozdanie z pracy PO w Sofii w okresie 15 IX 1982 – 30 IX 1987 r., 12 X 1987 r., k. 54–56.

We wrześniu 1987 r. następcą płk. Soszyńskiego został płk Mieczysław Kyzioł ps. „Farys”, kolejny oficer Departamentu II MSW skierowany do Bułgarii. W latach osiemdziesiątych kierunek działania PO został utrzymany i w dalszym ciągu odgrywał on przede wszystkim rolę łącznika ze służbami LRB i odpowiadał za realizację zadań kontrwywiadowczych. Nowym elementem było objęcie nimi polskich specjalistów, zatrudnionych przy realizacji kontraktów eksportowych i na budowach. Skala pozostałych działań operacyjnych była niewielka, a obsługiwana przez PO sieć składała się zaledwie z kilku KO. Zgodnie z poleceniami centrali funkcjonariusze delegowani do Bułgarii uaktywnili się w zbieraniu informacji. Korzystali zarówno z pośrednictwa Wydziału Stosunków Międzynarodowych miejscowego MSW, jak i z własnych znajomości, mieli natomiast ograniczone możliwości uzyskiwania wiadomości od cudzoziemców, ponieważ w Sofii nie akredytowano korespondentów zachodnich mediów. Pod sam koniec dekady na stanowisko ambasadora w Sofii został powołany dotychczasowy szef Służby Wywiadu i Kontrwywiadu MSW gen. dyw. Władysław Pożoga. Mimo zmian politycznych, które zaszły w Polsce, utrzymał się na tym stanowisku do maja 1991 r.³⁴

Jugosławia

Pośród pozostałych trzech wschodnioeuropejskich krajów bloku wschodniego, w których działał Departament I MSW, największe znaczenie miała Jugosławia³⁵. Na początku lat siedemdziesiątych w skład tamtejszego PO krypt. „Mrowie” wchodziło czterech funkcjonariuszy. W 1974 r. jego obsada została zmniejszona do trzech osób, dwie pracowały w Belgradzie, a jedna w Zagrzebiu. Od października 1969 r. ekspozyturą tą kierował płk Antoni Czajer. We wrześniu 1974 r. na stanowisku kierownika punktu zastąpił go płk Czesław Kowalczyk ps. „Henryk”. Był on również doświadczony jak poprzednik, ponieważ obaj służyli w UB/SB od 1945 r.³⁶

Działalność operacyjna w Jugosławii była prowadzona na ograniczoną skalę. Dysponowano tam niedużą grupą źródeł kategorii KO, które wykorzystywano do zbierania informacji politycznych i do celów kontrwywiadowczych. Równocześnie

³⁴ AIPN, 003175/724, Akta osobowe Włodzimierza Soszyńskiego, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, [1987 r.], k. 119; AIPN, 003175/264, Akta osobowe Mieczysława Kyzioła, Wniosek, lipiec 1987 r., k. 185; AIPN, 003171/89, t. 1, Sprawozdanie z pracy PO w Sofii w okresie 15 IX 1982 – 30 IX 1987, 12 X 1987 r., k. 54–56; *ibidem*, Notatka, 24 X 1987 r., k. 175–176.

³⁵ Na temat działalności wywiadu cywilnego PRL w Jugosławii we wcześniejszych latach zob. A. Zaćmiński, *Poljska civilna obavještajna služba u Jugoslaviji 1949–1973*. [w:] *Jugoslavija i Poljska. Veze i međusobni odnosi u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova*, red. B.B. Dimitrijević, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Beograd 2022, s. 325–340. Praktycznie żadnych informacji na ten temat nie ma w publikacji Mateusza Sokulskiego, który – omawiając aktywność wywiadu PRL – opisał wyłącznie rezydenturę Zarządu II SG. Zob. M. Sokulski, *Polska w polityce Jugosławii w latach 1968–1981*, Katowice–Warszawa 2024, s. 363–366.

³⁶ AIPN, 003175/13, Akta osobowe Antoniego Czajera, Charakterystyka, 14 IX 1974 r., k. 77–81; AIPN, 003175/487, Akta osobowe Czesława Kowalczyka, Pismo zastępcy naczelnika Wydziału VIII Departamentu I MSW do kierownika Samodzielnej Sekcji Kadr Departamentu Kadr MSW, 10 IX 1974 r., k. 108.

starano się rozwijać relacje z cudzoziemcami. Poszukiwano wśród nich kandydatów na nowe źródła lub nieświadomych informatorów. Interesowano się głównie sytuacją wewnętrzną oraz polityką zagraniczną i gospodarczą tego kraju w kontekście relacji z PRL, Związkiem Sowieckim i innymi krajami socjalistycznymi. Zwracano także uwagę na stosunki Jugosławii ze Stanami Zjednoczonymi, RFN i krajami należącymi do NATO. Dużo uwagi poświęcano obradom Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, które odbywały się w Belgradzie w latach 1977–1978. Przy pomocy posiadanej sieci starano się śledzić taktykę zachodnich delegacji i rozpracowywano tych uczestników rozmów, których zachowanie wskazywało na ich pracę dla obcych służb wywiadowczych. Możliwość kilkutygodniowego pobytu bez wizy oraz umiarkowane zainteresowanie miejscowych służb Polakami powodowały, że Jugosławia wciąż odgrywała kluczową rolę jako bezpieczne miejsce spotkań ze źródłami z innych państw. Dodatkowym atutem było, że wyjazdy te można było łatwo uzasadnić, ponieważ chorwackie wybrzeże cieszyło się dużą popularnością wśród turystów. Pracownicy PO załatwiali hotele i lokale konspiracyjne, przygotowywali trasy sprawdzeniowe, typowali miejsca, w których można było bezpiecznie przekazać materiały wywiadowcze, a także je zabezpieczali. Wyznaczony oficer odpowiadał też za działania na rzecz Wydziału II (Wywiadu Nielegalnego), uczestniczył w szkoleniu źródeł, kontaktach z łącznikami „N” i monitorowaniu sytuacji wywiadowczej³⁷.

Lata siedemdziesiąte, zwłaszcza koniec dekady, były okresem, gdy relacje PRL z Jugosławią układały się dobrze. Świadczyły o tym stosunkowo częste spotkania I sekretarza KC PZPR Edwarda Gierka z wieloletnim prezydentem Josipem Broz-em-Titą i wzrost eksportu³⁸. Nie przełożyło się to jednak na zacieśnienie kontaktów na płaszczyźnie służb specjalnych. Za pośrednictwem wiceministra Henryka Piętka MSW podjęło próby nawiązania bliższej współpracy z Jugosłowianami. Nie zareagowali oni jednak na wysyłane do nich sygnały, a nawet usztywnili swoje stanowisko w stosunku do Polaków³⁹. Przejawiało się to w odstąpieniu od przekazywania MSW uciekinierów i informacji o zatrzymanych obywatelach PRL⁴⁰.

Duże ożywienie w działalności punktu przyniosło wyznaczenie na jego kierownika płk. Henryka Bosaka ps. „Kostrzewa”, który w okresie od lipca 1978 do sierp-

³⁷ AIPN, 003175/729, Akta osobowe Stefana Staszczaka, Charakterystyka zawodowo-polityczna, 31 XII 1975 r., k. 201–202; AIPN, 003175/487, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 20 XI 1976 r., k. 111–112; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 2 VIII 1978 r., k. 116–117; AIPN, 003171/112, t. 1, Sprawozdanie z realizacji planu pracy PO za okres I I 1977 – 30 VI 1978 r., k. 248–283.

³⁸ M. Sokulski, *Polska w polityce Jugosławii...*, s. 350–352.

³⁹ W tym kontekście za błędne należy uznać stwierdzenie, że MSW PRL i SFRJ zainicjowały oficjalną współpracę w 1978 r. Por. *ibidem*, s. 362.

⁴⁰ AIPN, 02011/1005, mf., Notatka dot. kwestii współpracy z MSW Jugosławii, 21 I 1974 r., k. 612–615 (PDF); AIPN, 1585/1962, Informacja o aktualnym stanie i perspektywach rozwoju polsko-jugosłowiańskich stosunków gospodarczych, [1979 r.], k. 1–20; N. Stambolija, *Stosunki jugosłowiańsko-polskie w 1987 r.* [w:] *W kręgu dyplomacji i polityki w 100-lecie nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Jugosławią*, red. B. Dimitrijević, P. Wawryszuk, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2020, s. 147.

nia 1982 r. uczynił z niego prężnie działającą ekspozyturę wywiadu. Dzięki swojej aktywności towarzyskiej uzyskiwał interesujące wiadomości, przede wszystkim od zagranicznych dyplomatów i dziennikarzy akredytowanych w Jugosławii. W chwili, gdy przystępował do pracy, dysponowano 11 KO rekrutującymi się spośród pracowników placówek i polskich dziennikarzy. Staraniem PO w ciągu dwóch lat nawiązano relacje z 9 KI, założono 21 spraw wstępnych i nadesłano 30 naprowadzeń na interesujące wywiadowczo osoby. Przy wsparciu funkcjonariuszy z centrali liczba wykorzystywanych KO zwiększyła się do 18. Dzięki rozbudowaniu sieci i inicjatywie płk. Bosaka liczba informacji przesyłanych z Belgradu do Warszawy skokowo wzrosła, dzięki czemu pion informacyjny otrzymał aż 887 materiałów. W ciągu kolejnych dwóch lat liczba ta była jeszcze większa – 997 szyfrogramów i notatek informacyjnych. Pozyskano kolejne nowe źródła i założono następne 33 segregatory materiałów wstępnych, nie dysponowano natomiast agenturą. Liczby te były imponujące i pokazywały, jak duże znaczenie dla rozwinięcia pracy wywiadowczej ma osobowość oficera zarządzającego ekspozyturą. Pobyt płk. Bosaka przypadł na bardzo ciekawy czas, ponieważ był to schyłkowy okres rządów Tity. Pracownicy PO nadsyłali do Warszawy informacje o jego chorobie, a następnie o zmianach, które zaszły w kraju po jego śmierci. Wiadomości te były o tyle ważne, że w okresie pierwszej Solidarności relacje dwustronne z Jugosławią uległy przejściowemu pogorszeniu⁴¹.

Jesienią 1981 r. zmieniła się organizacja punktu. W związku z oszczędnościami zarządzanymi przez MSZ i ograniczeniem liczby etatów zawieszono działalność KG PRL w Zagrzebiu. Pracujący tam oficer wrócił przedterminowo do Warszawy i od tej pory obsada PO krypt. „Mrowie” była już tylko dwuosobowa. Po wyjeździe Henryka Bosaka do Warszawy w lipcu 1982 r. nowym kierownikiem punktu został płk Zygmunt Orłowski ps. „Rems”. Wspomagał go funkcjonariusz ppłk Zbigniew Gurzyński ps. „Zeks”, który początkowo działał w Belgradzie, lecz z początkiem października 1982 r. został przeniesiony na stałe do Zagrzebia. Od tego momentu przyjęto zasadę, że drugi z oficerów PO będzie pracował w tym mieście na stałe. Mimo formalnej podległości ppłk Gurzyński działał w dużym stopniu samodzielnie. Do jego spotkań z kierownikiem dochodziło raz na dwa miesiące (później na miesiąc), gdy w związku z wizytą kuriera dyplomatycznego przyjeżdżał po odbiór poczty. Jeśli pojawiała się potrzeba pilnego kontaktu, płk Orłowski powiadamiał go telefonicznie o pilnej przesyłce z MSZ, którą on albo drugi z pracowników konsulatu powinien odebrać. Komunikat ten stanowił umówione hasło, które oznaczało, że w następ-

⁴¹ AIPN, 003171/112, t. 1, Plan pracy PO w Belgradzie, 21 VI 1978 r., k. 286; *ibidem*, Ocena pracy PO krypt. „Mrowie”, 10 VII 1980 r., k. 288–292; AIPN, 003175/313, Akta osobowe Henryka Bosaka, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 11 VII 1980 r., k. 137–138; AIPN, 2974/835, mf., Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 9 VIII 1982 r., k. 47–49 (PDF); A. Zaćmiński, *Za kulisami choroby i śmierci Tity. Wywiad cywilny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o sytuacji w Jugosławii [w:] W kręgu dyplomacji i polityki...*, s. 297–309.

nym dniu powinien przyjechać do Belgradu. Po wyjeździe ppłk. Gurzyńskiego kolejnymi oficerami działającymi w Zagrzebiu byli płk Mieczysław Wojciechowski ps. „Wit” (od lipca 1984 r.), a następnie kpt. Witold Mariański ps. „Sentos” (od sierpnia 1986 r.)⁴².

Ograniczenie liczby funkcjonariuszy w Jugosławii sprawiło, że na początku lat osiemdziesiątych kierownik PO miał na kontakcie więcej źródeł, niż zdołał obsłużyć. Raportując w styczniu 1984 r. do centrali z prośbą o załatwienie etatu dla dodatkowego oficera, wyjaśnił, że utrzymuje relacje z 23 aktywnymi informatorami i jeśli chce spotkać się z każdym przynajmniej raz na 4–5 tygodni, powinien odbyć jedno lub dwa spotkania operacyjne każdego dnia. Mimo istniejących możliwości nie był w stanie aktywnie poszukiwać nowych kontaktów, choć i tak 80 proc. swojego czasu przeznaczał na realizację zadań operacyjnych, a tylko 20 proc. na oficjalne obowiązki. Te zaś były absorbujące, ponieważ jako radca prasowy ambasady był zobowiązany do spotykania się z dziennikarzami, rozmów w redakcjach, telewizji, z miejscowymi władzami, a ponadto od czasu do czasu uczestniczył w obsłudze delegacji z kraju. Centrala nie mogła spełnić prośby płk. Orłowskiego, ale znalazła inne rozwiązanie. W latach 1985–1986 Departament I MSW wspomagał PO, przysyłając oficerów operacyjnych w charakterze stażystów. Wbrew stosowanej często praktyce nie byli to jednak młodzi funkcjonariusze, lecz przedstawiciele starej kadry, którzy mieli ograniczone możliwości wyjazdu do krajów zachodnich. Latem 1985 r. doszło do nietypowej sytuacji – przebywający czasowo w Belgradzie ppłk Józef Dąbrowski ps. „Młodnicki” przejął na pewien czas obowiązki kierownika PO, gdyż płk Orłowski przedterminowo musiał zakończyć swoją misję, a centrala nie zdążyła jeszcze przysłać jego następcy⁴³.

Choć zmniejszenie obsady i wyjazd części KI ze środowiska dyplomatów i korespondentów wpłynęły na efektywność działania punktu w latach osiemdziesiątych, kierunek jego pracy został utrzymany. Koncentrowano się na problemach związanych z polityką międzynarodową, w tym przede wszystkim w odniesieniu do PRL i krajów Układu Warszawskiego, zdobywaniem informacji na temat Solidarności i wspierających ją środowisk, a także samej Jugosławii, do zdobywania tych informacji wykorzystywano posiadane źródła i kontakty służbowe w miejscowych urzędach i instytucjach. Wspomagano też oficerów Departamentu II MSW, którzy zabezpieczali kontrwywiadowczo polską ekipę sportową w trakcie XIV Zimowych Igrzysk Olimpijskich w Sarajewie w lutym 1984 r. Mimo trudniejszych warunków pracy liczba nadsyłanych do centrali meldunków była wciąż spora, co miało znaczenie w kontekście ponownego ożywienia wzajemnych relacji politycznych i gospodar-

⁴² AIPN, 003171/112, t. 1, Notatka dot. wewnętrznej łączności PO, 25 V 1983 r., k. 463.

⁴³ *Ibidem*, Raport Zygmunta Orłowskiego do dyrekcji Departamentu I MSW, 14 I 1984 r., k. 83; *ibidem*, Szyfrogram nr 2815, 23 VII 1985 r., k. 141; AIPN, 3246/72, Raport dot. odwołania kierownika PO w Belgradzie płk. Zygmunta Orłowskiego ps. „Rems”, 31 V 1985 r., k. 28–30.

czych. Oprócz Wydziału XVII (Informacyjnego) PO działał głównie na rzecz pionów niemieckiego, kontrwywiadu zagranicznego i dywersji ideologicznej i podobnie jak we wcześniejszych latach wspomagał funkcjonariuszy wywiadu PRL realizujących zadania w Jugosławii. Z biegiem czasu stało się to jednak utrudnione, ponieważ w połowie dekady miejscowe służby zmieniły podejście i zaczęły dokładniej kontrolować obcokrajowców. Dotyczyło to zwłaszcza dwóch republik – Chorwacji i Słowenii – dokąd w sezonie letnim przyjeżdżało najwięcej turystów z zagranicy. Latem 1987 r. odnotowano również większe zainteresowanie się Jugosłowianami obywatelami PRL i pracownikami placówek. W jednym z dokumentów napisano wprost: „Traktowanie Jugosławii podobnie jak innych k[rajów] s[ocjalistycznych] (szczególnie Węgier czy NRD) należy już do przeszłości, jeśli chodzi o swobodę odbywania spotkań czy inne czynności operacyjne”⁴⁴. Zmiana ta oznaczała konieczność bardziej przemyślanego niż dotąd legendowania przyjazdów oficerów i położenia większego nacisku na zabezpieczenie przedstawicielstw. Spowodowała również wzrost zainteresowania Polaków organizacją i działalnością Służby Bezpieczeństwa Państwowego Jugosławii (SDB), zarówno na szczeblu centralnym, jak i poszczególnych republik. Przyglądano się też ich relacjom ze służbami krajów zachodnich, zwłaszcza zachodnioniemieckimi⁴⁵.

Z uwagi na przyspieszenie (z powodu nadużywania alkoholu) terminu odwołania płk. Orłowskiego jego następcą – płk Julian Kowalski ps. „Korwin” – stanął przed trudnym zadaniem. W normalnych warunkach jego poprzednik powinien był zapoznać go ze swoimi kontaktami, co stałoby się naturalnym pomostem do podtrzymywania tych relacji. W zaistniałej sytuacji było to niemożliwe, płk Kowalski na własną rękę musiał weryfikować, czy znajomości te da się kontynuować. Zdając sobie sprawę z tego problemu, dyrekcja Departamentu I MSW nakazała mu skupić się w pierwszym okresie pobytu przede wszystkim na zabezpieczaniu operacyjnym przyjazdów oficerów i agentury na spotkania w Jugosławii. Pozostałe kierunki pracy informacyjnej były zbliżone do wcześniejszych. Zmieniło się za to stanowisko przykrycia i nowy kierownik PO nie prowadził już Wydziału Prasowego, tylko Wydział Konsularny Ambasady PRL w Belgradzie. Choć możliwości współpracy z dotychczasowymi KI były znacząco ograniczone, płk Kowalski wypracował sobie własne kontakty z zagranicznymi dyplomatami i korespondentami, a także z jugosłowiańskimi dziennikarzami. Wśród informacji uzyskanych przez PO w tym okre-

⁴⁴ AIPN, 003171/148, t. 3, Sytuacja wywiadowcza na terenie Jugosławii, 28 XI 1988 r., k. 26.

⁴⁵ AIPN, 003171/112, t. 1, Sprawozdanie PO w Belgradzie za okres I VIII 1983 – 20 V 1984 r., 20 V 1984 r., k. 366–375; *ibidem*, Notatka dot. sytuacji wywiadowczej na terenie Zagrzebia (Chorwacji), 27 X 1984 r., k. 466–469; *ibidem*, Informacja dot. PO w Belgradzie, 2 IV 1985 r., k. 118–119; *ibidem*, Zadania PO w Belgradzie w zakresie kontrwywiadu zagranicznego, 2 VIII 1985 r., k. 394; AIPN, 003175/621, Akta osobowe Zygmunta Orłowskiego, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 17 I 1985 r., k. 178; AIPN, 003171/148, t. 1, Instrukcja nr 4/K/87 dla „Korwina”, 19 VIII 1987 r., k. 5; *ibidem*, t. 3, Sytuacja wywiadowcza na terenie Jugosławii, 28 XI 1988 r., k. 23–27; N. Stambolija, *Stosunki jugosłowiańsko-polskie w 1987...*, s. 147.

sie i przesłanych do centrali przeważały meldunki o sytuacji wewnętrznej i polityce zagranicznej SFRJ, a także Związku Komunistów Jugosławii. Część z nich posłużyła Departamentowi I MSW do przygotowania opracowań dla władz PRL. Oprócz tego kierownik belgradzkiego punktu i działający w Zagrzebiu kpt. Mariański brali udział w operacjach realizowanych przez centralę, w tym m.in. przejmowaniu dokumentacji uzyskanej przez współpracowników pionu wywiadu naukowo-technicznego⁴⁶.

Ostatnim kierownikiem PO „Mrowie” został mjr Piotr Malinowski ps. „Filer”, który zastąpił płk. Kowalskiego w sierpniu 1989 r. Jego atutami była znajomość języka serbsko-chorwackiego oraz wieloletnia praca w Wydziale XI (Dywersji Ideologicznej), gdzie zajmował się m.in. problematyką rewizjonizmu. Już w październiku dołączył do niego płk Sylwester Flak ps. „Malina”, dzięki czemu po blisko dziesięciu latach punkt znowu działał w trzyosobowym składzie. W ostatnim okresie istnienia PO jego obsada skupiła się na obserwowaniu przemian w Jugosławii, które zaowocowały rozwiązaniem ZKJ i demokratyzacją kraju. Towarzyszył temu wzrost nastrojów separatystycznych, które ostatecznie doprowadziły do rozpadu federacji⁴⁷.

Rumunia

Na początku lat siedemdziesiątych Departament I MSW prowadził w Rumunii aktywną działalność. Od jesieni 1967 r. rezydenturą, a następnie PO krypt. „Petr” kierował płk Jan Brudzyński ps. „Ula”. W czerwcu 1971 r. zastąpił go kpt./mjr Jan Rodak ps. „Ter”. Funkcjonariusze ci byli operatywni i potrafili zorganizować szeroką sieć źródeł wśród przedstawicieli miejscowych władz oraz korespondentów zagranicznych mediów. Do zdobywania danych wywiadowczych wykorzystywali też kilku krajowych współpracowników. Liczba informacji przesłanych przez Jana Rodaka była bardzo wysoka i wyniosła 696 szyfrogramów i 361 różnego rodzaju notatek dotyczących zarówno spraw międzynarodowych, jak i sytuacji wewnętrznej w Rumunii⁴⁸.

Podobny system pracy miał też jego następca płk Florian Uryzaj ps. „Norbert”, który działał w Bukareszcie od sierpnia 1975 r. Oprócz obsługi 6 KO, nawiązał on kontakty z ok. 35 innymi osobami, od których uzyskiwał informacje w sposób

⁴⁶ AIPN, 003171/112, t. 1, Plan pracy PO w Belgradzie na okres I X 1985 – 30 IX 1987 r., 10 IX 1985 r., k. 391–393; *ibidem*, Odprawa płk. Juliana Kowalskiego ps. „Korwin” wyjeżdżającego do Belgradu, 12 IX 1985 r., k. 396–397; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności operacyjnej PO w Belgradzie za okres październik 1985 – lipiec 1987 r., 11 VII 1987 r., k. 404–411; *ibidem*, Pismo p.o. naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 17 IX 1987 r., k. 421–422; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności operacyjnej PO w Belgradzie za okres sierpień 1987 – sierpień 1989, 28 IX 1989 r., k. 436–444; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 24 XI 1989 r., k. 452–453.

⁴⁷ *Ibidem*, Kierunkowy plan działania PO w Belgradzie krypt. „Mrowie”, 11 VIII 1989 r., k. 429–434.

⁴⁸ AIPN, 003175/146, Akta osobowe Jana Brudzyńskiego, Charakterystyka, październik 1971 r., k. 140–141; AIPN, 003175/677, Akta osobowe Jana Rodaka, Charakterystyka zawodowo-polityczna mjr. Jana Rodaka, 16 IX 1975 r., k. 250.

kapturowy. Byli wśród nich dyplomaci, dziennikarze i miejscowi obywatele, a relacje z nimi miały zarówno charakter służbowy, jak i towarzyski. W opinii służbowej, sporządzonej już po powrocie kierownika do Polski, wspomniano o tym, że udało mu się uzyskać informacje o polskich przemytnikach, które zostały wykorzystane przez powołane do tego celu organy. W latach 1973–1979 funkcjonariusze PO mieli sprzyjające warunki pracy na placówce, ponieważ w tym okresie stanowisko ambasadora w Rumunii pełnił były oficer Departamentu I MSW płk Władysław Wojtasik⁴⁹.

W połowie 1980 r., na skutek decyzji politycznych władz PRL, kontakty z MSW SRR zostały mocno ograniczone i taki stan utrzymał się praktycznie do końca lat osiemdziesiątych. Przełożyło się to na możliwości działania i kierunki pracy PO „Petru”, a dodatkowo zbiegło ze zmianą na stanowisku kierownika, którym w czerwcu 1980 r. został płk Henryk Sawarzyński ps. „Marcjan”. Zadania, które miał realizować podczas pobytu w Bukareszcie, były związane przede wszystkim z obserwowaniem sytuacji wewnętrznej i polityki zagranicznej Rumunii. Za szczególnie ważne uznano monitorowanie relacji SRR z krajami zachodnimi, Izraelem i Chinami. Realizacja przyjętych założeń okazała się trudniejsza, niż zakładano. Pod wpływem wydarzeń Sierpnia '80 i narodzin Solidarności część rumuńskich obywateli i zachodnich dyplomatów, z którymi zapoznał Sawarzyńskiego poprzednik, nie chciała już podtrzymywać relacji. Również większość przekazanych mu KO była negatywnie nastawiona do współpracy i ich sprawy trzeba było złożyć do archiwum. Sam płk Sawarzyński sprawiał wrażenie osoby wypalonej zawodowo i pracował poniżej swoich możliwości. Mimo dyscyplinujących szyfrogramów z centrali oraz krytyki ze strony MSZ, niezadowolonego z takiej postawy, efekty działań pozostały niewielkie. W końcu w marcu 1982 r. oficer wystąpił do centrali o odwołanie go do kraju, tłumacząc swoją prośbę trudnościami, z którymi przyszło mu się mierzyć⁵⁰.

W związku ze skróceniem misji dotychczasowego kierownika PO w październiku 1982 r. stanowisko to objął płk Stanisław Kubat ps. „Paulo”. Oficer ten był do tej pory zastępcą naczelnika Wydziału XI (Dywर्सji Ideologicznej), w którego kompetencjach znajdowało się kierowanie pracą operacyjną w państwach bloku wschodniego. Podstawowym jego zadaniem było nawiązanie nowych kontaktów w środowisku dyplomatycznym, a także odbudowanie sieci KO, która w ciągu ostatniego okresu znacząco zmalała. W centrum zainteresowań informacyjnych Departamentu I MSW była w dalszym ciągu polityka prezydenta Nicolae Ceaușescu i władz w Bukareszcie. W planie pracy PO z września 1982 r. napisano: „[...] rumuńska polityka »ruchu

⁴⁹ AIPN, 0604/1692, Akta osobowe Floriana Uryzaja, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 8 VIII 1977 r., k. 138.

⁵⁰ AIPN, 003171/94, Plan pracy PO na okres 1980–1981, 2 VI 1980 r., k. 99–101; AIPN, 1585/15369, MSW SRR i współpraca z tym ministerstwem, 20 VI 1980 r., k. 118; AIPN, 2974/80, mf., Notatka dot. spadku aktywności politycznej Ambasady PRL w Bukareszcie, 5 X 1981 r., k. 11 (PDF); *ibidem*, Pismo Henryka Sawarzyńskiego do dyrekcji Departamentu I MSW, 23 III 1982 r., k. 13 (PDF); AIPN, 003175/698, Akta osobowe Henryka Sawarzyńskiego, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 11 VI 1982 r., k. 181.

wahadła» wobec RWPG, Układu Warszawskiego, ChRL, postępowych krajów arabskich, w tym O[rganizacji] W[yzwolenia] P[alestyny], Izraela, a ostatnio krajów [T]rzeciego [Ś]wiata – oznacza, że SRR nie zrezygnowała z podporządkowania swojej aktywności międzynarodowej własnym interesom wewnętrznym, gospodarczym, społeczno-politycznym i budowania autorytetu przywódcy z równoczesnym działaniem na rzecz uczynienia z Rumunii pośrednika-mediatora w przedmiocie rozwiązywania problemów politycznych w kategoriach światowych. Swoista polityka Rumunii i rozwijana przez nią teza, że główny konflikt obecnej epoki przebiega według linii Północ–Południe, stanowią, że CD KK⁵¹, wrocie służby specjalne traktują teren Rumunii jako swoistą bazę do realizacji działań o charakterze penetracyjno-inspiracyjnym skierowanych przeciwko k[rajom] s[ocjalistycznym]”⁵².

Sytuacja wywiadowcza w Rumunii nie sprzyjała rozwijaniu kontaktów z miejscowymi obywatelami. Polityka władz była represyjna, a relacje z cudzoziemcami uznawano za niepożądane. Mimo tych trudności płk Kubat potrafił nawiązywać pewne znajomości, ponieważ do jego – radcy ambasady – oficjalnych obowiązków należało utrzymywanie łączności z aparatem Rumuńskiej Partii Komunistycznej, a także opieka nad polskimi stypendystami studiującymi w tym kraju. Ponieważ Kubat znał języki obce, ówczesny ambasador gen. dyw. Bogusław Stachura, który w latach 1969–1983 był podsekretarzem stanu w MSW, zabierał go również na spotkania z członkami korpusu dyplomatycznego z państw zachodnich. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych funkcjonariusze Departamentu I MSW nie odnotowywali inwigilacji ze strony Securitate, jednak co jakiś czas docierały do nich sygnały, że mogą być dyskretnie kontrolowani przez gospodarzy, np. za pomocą podsłuchów. W sumie działalność Stanisława Kubata jako kierownika PO przyniosła wywiadowi cywilnemu PRL pozytywne efekty. W ciągu czterech lat zwerbował kilku KO i mimo niezbyt sprzyjających okoliczności nawiązał znajomości z osobami, od których uzyskiwał informacje wywiadowcze⁵³.

Na ostatniego kierownika PO „Petru” wybrany został płk Konstanty Janowski ps. „Bukur”. Oficer ten rozpoczął swoją misję w kwietniu 1987 r. Wśród zadań, jakie przed nim postawiono, były zarówno takie, które realizowano dotychczas, jak i nowe. Należało do nich m.in. obserwowanie polityki ekonomicznej SRR zmierzającej do redukcji zadłużenia zagranicznego oraz rozwoju jej kontaktów z międzynarodowymi instytucjami finansowymi. Oficer przejął od poprzednika jego kontakty i nawiązał

⁵¹ Korpus dyplomatyczny (skrót od franc. *corps diplomatique*) krajów kapitalistycznych.

⁵² AIPN, 003171/94, Plan pracy dla PO w Bukareszcie na okres od października 1982 do października 1984 r., 3 IX 1982 r., k. 120.

⁵³ *Ibidem*, Notatka służbowa, 21 I 1983 r., k. 32; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy operacyjnej PO Bukareszt za okres 1 X 1984 – 20 VII 1986 r., 20 VII 1986 r., k. 158–161; AIPN, 003171/246, t. 2, Notatka informacyjna, 5 XI 1983 r., k. 99–100; *ibidem*, Notatka służbowa, 3 XII 1984 r., k. 163; AIPN, 003175/507, Akta osobowe Stanisława Kubata, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 6 IX 1984 r., k. 202; *ibidem*, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 8 V 1987 r., k. 207; A. Burakowski, *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Warszawa 2008, s. 285–289.

kolejne. W sprawozdaniu z 1989 r. podał, że średnio raz w miesiącu spotyka się z zaprzyjaźnionymi dyplomatami z Bułgarii, Czechosłowacji, NRD, Węgier, Włoch i Związku Sowieckiego, a oprócz tego ma możliwość rozmawiania z przedstawicielami ambasad Albanii, Jugosławii, USA, Włoch i ZSRS. Ułatwiał mu to, podobnie jak i poprzednikowi, zajmowane stanowisko, ponieważ jako radca ambasady odpowiadał także za współpracę z Rumuńską Partią Komunistyczną. Rezultaty pracy płk. Janowskiego były umiarkowanie dobre, co wynikało głównie z napiętej atmosfery społeczno-politycznej w Rumunii. Miały one jednak swoją wagę w okresie, gdy napięcia te doprowadziły do wybuchu rewolucji i zamachu stanu w grudniu 1989 r.⁵⁴

Albania

W pierwszej połowie lat siedemdziesiątych PO krypt. „Piaski” w Albanii kierował ppłk Mieczysław Wojciechowski ps. „Wit”. Ówczesne kierunki pracy operacyjnej wiązały się z rozpoznawaniem i zbieraniem informacji o polityce prowadzonej przez I sekretarza Albańskiej Partii Pracy (APP) Envera Hodżę i władze w Tiranie. W polu zainteresowania oficerów Departamentu I MSW znajdowały się także sama APP i relacje w jej kierownictwie, główne instytucje państwowe, organy bezpieczeństwa i wojsko. Ze względu na politykę izolacji władz i ograniczony dostęp do wiadomości o tym, co się dzieje w Ludowej Republice Albanii, obserwowano też nastroje społeczeństwa i jego reakcje na bieżące wydarzenia. Dużą wagę przywiązywano do stosunków międzynarodowych, w tym zwłaszcza relacji z Chinami, Jugosławią, Rumunią i krajami zachodnimi. Za istotne uznawano też monitorowanie aktywności Albańczyków na polu propagandowo-ideologicznym za granicą. Z powodu ograniczonych możliwości utrzymywania kontaktów na płaszczyźnie oficjalnej i wręcz demonstracyjnej inwigilacji ze strony miejscowych służb funkcjonariusze wywiadu PRL nie mogli działać jak w innych krajach „demokracji ludowej”, co odbijało się na efektach ich pracy⁵⁵.

Departament I MSW, niezależnie od agresywnego postępowania Albańczyków, nie zdecydował się na prowadzenie wobec nich wywiadu agenturalnego, uznawszy to za politycznie niewskazane i praktycznie niemożliwe. Jediną możliwość uzyskiwania pożądanych wiadomości – poza własnymi obserwacjami i analizami – stanowiło utrzymywanie kontaktów z akredytowanymi w Tiranie dyplomatami. Do najlepiej poinformowanych należeli przedstawiciele tych państw, które miały rela-

⁵⁴ AIPN, 003171/94, Plan pracy punktu operacyjnego w Bukareszcie na okres 1987–1989 r., 3 III 1987 r., k. 183–187; *ibidem*, Sprawozdanie z dwuletniej działalności w PO w Bukareszcie, 18 V 1989 r., k. 188–191; *ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału XVII Departamentu I MSW do naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 14 VI 1989 r., k. 198–199; AIPN, 3246/211, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny oficera, czerwiec 1989 r., k. 28.

⁵⁵ AIPN, 003171/86, t. I, Wytyczne do działalności PO w Tiranie, luty 1973 r., k. 174–176; AIPN, 003175/815, Akta osobowe Mieczysława Wojciechowskiego, Charakterystyka, 5 XI 1975 r., k. 129–130.

tywnie dobre stosunki z Albanią. W sprawozdaniu z 1975 r. ppłk Wojciechowski zaliczył do nich przede wszystkim Greków i Francuzów, a w mniejszym stopniu Włochów oraz Egipcjan. Wśród krajów socjalistycznych pewne możliwości mieli Jugosłowianie, Rumuni i Wietnamczycy. Głównym figurantem rozpracowywanym przez PO pozostawał Kazimierz Mijał. Funkcjonariusze Departamentu I MSW odnosili jednak wrażenie, że jego aktywność osłabła, a albańskie władze nie wspierały już tak mocno jego propagandowych działań⁵⁶.

Ekspozytura wywiadu w Tiranie działała w dwuosobowym składzie do listopada 1972 r., gdy z powodu słabych wyników pracy mjr Edward Lepalczyk został odwołany do Warszawy. Powstała w ten sposób lukę w obsadzie wypełnił wkrótce stażysta, a następnie attaché ambasady Jerzy Szewczyk, który początkowo był zwykłym współpracownikiem placówkowym. Po ukadrowieniu w połowie lipca 1973 r. został on pełnoprawnym oficerem operacyjnym PO i nosił pseudonim „Koczo”. Jego podstawowym atutem była znajomość języka albańskiego, co umożliwiało mu studiowanie prasy i publikacji oraz dokonywanie ich analizy. Podobne umiejętności miał jego następca – ppor./por. Leszek Lampart ps. „Tirex”, który znał również rosyjski, serbski, francuski i niemiecki⁵⁷.

Po tym, jak ppłk Wojciechowski zakończył swój pobyt w Albanii, we wrześniu 1975 r. kierownikiem PO został płk Feliks Kubica ps. „Felski”. Oficer ten nie miał doświadczenia wywiadowczego. Przed otrzymaniem nominacji był wieloletnim zastępcą dyrektora w departamentach Kadr i Szkolenia oraz Szkolenia i Wydawnictw, a później w Biurze „C” MSW. W odróżnieniu od części funkcjonariuszy innych pionów, którzy od czasu do czasu z ramienia Departamentu I MSW wyjeżdżali za granicę, nie potraktował nowego stanowiska jako synekury. Przed przybyciem do Albanii przygotował się merytorycznie do roli kierownika PO, a następnie wykazał sporym zaangażowaniem w realizację zadań. Zaowocowało to relatywnie dużą liczbą zróżnicowanych tematycznie meldunków, które w zdecydowanej większości oparte były na informacjach zdobytych w sposób kapturowy, od nieświadomych informatorów. Udało mu się to zrobić mimo sporego obciążenia oficjalnymi obowiązkami i przejściowego pełnienia funkcji *chargé d'affaires ad interim* w czasie, gdy ambasador poważnie chorował⁵⁸. Oficer miał świadomość, że do uzyskiwa-

⁵⁶ AIPN, 003171/86, t. 1, Notatka dot. działalności służb specjalnych Albanii, 23 IX 1974 r., k. 309–310; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy w PO w Tiranie za okres 15 VIII 1970 – 31 VIII 1975 r., 12 IX 1975 r., k. 188–196.

⁵⁷ AIPN, 2974/432, mf., Sprawozdanie z pracy w PO w Tiranie, 2 VIII 1974 r., k. 15–17 (PDF); AIPN, 003171/86, t. 1, Sprawozdanie z pracy w PO w Tiranie za okres 15 VIII 1970 – 31 VIII 1975 r., 12 IX 1975 r., k. 191–192; AIPN, 003175/878, Akta osobowe Leszka Lamparta, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 28 IX 1976 r., k. 171.

⁵⁸ AIPN, 003171/86, t. 1, Notatka dot. przygotowania płk. Feliksa Kubicy do pracy na stanowisku kierownika PO w Tiranie, 28 VII 1975 r., k. 199–201; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy „Felskiego” za okres 15 VIII 1975 – 15 VIII 1977 r., 15 VIII 1977 r., k. 202–219; *ibidem*, Sprawozdanie końcowe z pracy PO w Tiranie, 17 X 1980 r., k. 231–235; AIPN, 003175/508, Akta osobowe Feliksa Kubicy, Arkusz kwalifikacyjny okresowej oceny funkcjonariusza, 4 XI 1977 r., k. 158.

nych wiadomości należy podchodzić ostrożnie. W sprawozdaniu z 1977 r. pisał: „[...] »gielda« CD⁵⁹ dysponuje najszerszym wachlarzem informacji, ale jest w dużym stopniu plotkarska, puszcza »balony próbne«, w wyniku powtarzania zniekształca informacje (często i ze względów językowych nieporozumień), ma tendencję [do] brania życzeń za rzeczywistość oraz w znacznym stopniu opiera się na spekulacjach. Stąd duża rola personalnych, osobistych i raczej bliskich kontaktów, gdyż uzyskiwane tą drogą informacje są pełniejsze, konkretniejsze i wiarygodniejsze»⁶⁰.

Feliks Kubica kierował PO w Tiranie do października 1980 r. Po jego wyjeździe Departament I MSW nie przysłał nowego oficera i kierowanie PO powierzył działającemu w Albanii od października 1977 r. kpt. Marianowi Wachowskiemu ps. „Ligas”. Chociaż kapitanowi przyszło pracować samodzielnie, miał pewne wsparcie w byłym oficerze wywiadu płk. rez. Leszku Beksińskim, który na krótko przed wyjazdem na placówkę przeszedł na resortową emeryturę. Możliwości działania funkcjonariusza punktu były ograniczone, ponieważ miał on do dyspozycji już tylko jeden aktywny KO i niedużą grupę osób, z którymi kontaktował się oficjalnie. Była ona mniejsza niż dotąd, ponieważ część krajów zmniejszyła obsadę swoich placówek w Tiranie. W czerwcu 1981 r. taką samą decyzję podjął MSZ i zlikwidował etat II sekretarza ambasady, zajmowany przez kpt. Wachowskiego. Nie widząc perspektyw dla kontynuowania działalności wywiadowczej w Albanii, Departament I MSW zdecydował się na zamknięcie PO z końcem sierpnia 1981 r.⁶¹

Jesienią 1984 r. do Warszawy napłynęły wiadomości o pogarszającym się stanie zdrowia 76-letniego Envera Hodży. Spodziewając się rychłej śmierci albańskiego dyktatora, co mogło pociągnąć za sobą trudne do przewidzenia zmiany we władzach i polityce tego kraju, wywiad PRL zdecydował się reaktywować działalność PO krypt. „Piaski”. Na jego kierownika został wyznaczony płk Henryk Mikucki ps. „Kosow”, który rozpoczął swoje urzędowanie w styczniu 1985 r. Polecono mu obserwowanie bieżących wydarzeń i sygnalizowanie o ewentualnych zmianach, które by wskazywały na wychodzenie kraju z samoizolacji. Przystępując do działania, oficer dysponował tylko kilkoma KO zwierzbowanymi przez centralę. Rozpoczął proces nawiązywania nowych kontaktów wśród pracowników miejscowych instytucji, zwłaszcza resortów spraw zagranicznych i handlu zagranicznego. Zgodnie z modelem postępowania wypracowanym przez poprzedników płk Mikucki zawarł również znajomości wśród dyplomatów akredytowanych w Tiranie. W sumie oficer wypełnił postawione przed nim zadanie i kiedy w kwietniu 1985 r. Hodża

⁵⁹ Chodzi o korpus dyplomatyczny.

⁶⁰ AIPN, 003171/86, t. 1, Sprawozdanie z pracy „Felskiego” za okres 15 VIII 1975 – 15 VIII 1977 r., 15 VIII 1977 r., k. 209–210.

⁶¹ *Ibidem*, Instrukcja nr 2/W/80 dla „Felskiego”, 15 IX 1980 r., k. 103; *ibidem*, Instrukcja nr 1/W/81 dla „Ligasa”, 18 V 1981 r., k. 109; *ibidem*, Szyfrogram nr 1376 do Tirany, 8 VI 1981 r., k. 110; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy oficera „Ligasa” w PO w Tiranie w okresie od września 1979 do sierpnia 1981 r., 7 IX 1981 r., k. 238–239.

zmarł, raportował do centrali o aktualnej sytuacji wewnętrznej kraju i ówczesnych przemianach⁶².

W drugiej połowie lat osiemdziesiątych klimat do rozwijania pracy operacyjnej w Albanii był lepszy niż wcześniej. Przyczyniło się do tego nastawienie tamtejszych służb, które nie zachowywały się już tak konfrontacyjnie jak w poprzedniej dekadzie. Oznaczało to jednak tylko złagodzenie nadzoru, a nie jego ustanie. Na poprawę warunków działania wpływało również to, że po śmierci dyktatora Albańczycy stali się bardziej otwarci na kontakty z obcokrajowcami, z wyjątkiem Sowietów. Był to jednak proces stopniowy, który toczył się w cieniu poważnego kryzysu gospodarczego. Kierunek działania PO został utrzymany przez płk. Stefana Słomkę ps. „Tuk”, który w czerwcu 1989 r. zastąpił płk. Mikuckiego. Na koniec warto nadmienić, że w latach 1987–1990 ambasadorem w Albanii był gen. dyw. Władysław Ciastoń, który od 1981 r. był podsekretarzem stanu w MSW i szefem Służby Bezpieczeństwa⁶³.

Związek Sowiecki

Do drugiej połowy lat osiemdziesiątych Departament I MSW nie był aktywny operacyjnie w Związku Sowieckim i za całość działań w tym kraju odpowiadała Grupa Operacyjna „Wisła”. W pierwszej połowie dekady do Moskwy przyjechali co prawda dwaj funkcjonariusze wywiadu, ale nie powierzono im zadań operacyjnych. Pierwszy z nich – ppłk Wojciech Jurkowski ps. „Maciej” – był pracownikiem II linii. Przed wyjazdem zlecono mu jedynie poszukiwanie nowych naprowadzeń na polskich specjalistów, którzy mogli okazać się przydatni dla departamentu, oraz pewne kwestie z zakresu łączności agenturalnej. Drugi – płk Tadeusz Kurcz ps. „Kanis” – nie miał doświadczenia operacyjnego, ponieważ wywodził się z Departamentu Techniki MSW. Bezpośrednio przed skierowaniem na placówkę pełnił funkcję pełnomocnika ministra spraw wewnętrznych ds. pracowniczych. W Moskwie był doraźnie wykorzystywany przez przedstawicieli grupy kontrwywiadowczej. Od grudnia 1986 r. w ZSRS przebywał także kpt. Marek Ociepa ps. „Ekiert”, zatrudniony w Międzynarodowym Banku Inwestycyjnym w Moskwie. Choć był on oficerem zewnętrznym wywiadu, nie realizował dla niego żadnych zadań i jeszcze zanim wyjechał, rozważano zwolnienie go ze służby. W tym okresie kierownikiem GO „Wisła” był płk Zbigniew Twerd. Oficer ten przebywał w ZSRS od czerwca 1986 do kwietnia 1990 r., bezpośrednio przed wyjazdem był zastępcą

⁶² *Ibidem*, Kierunkowy plan pracy PO w Tiranie, 31 XI 1984 r., k. 248–252; *ibidem*, Sprawozdanie organizacyjne Ambasady PRL w Tiranie za 1986 r., 11 XII 1986 r., k. 127–130.

⁶³ *Ibidem*, Sprawozdanie z pracy operacyjnej oficera ps. „Kosow” w PO w Tiranie w okresie I II 1985 – 31 I 1987 r., 15 I 1987 r., k. 259–266; *ibidem*, Sprawozdanie z pracy w PO w Tiranie w okresie I II 1987 – 30 VI 1989 r., 15 VI 1989 r., k. 283–292; A. Zieliński, *Ciastoń Władysław [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022, s. 216.

dyrektora wywiadu, a wcześniej przez wiele lat służył w wydziale amerykańskim kontrwywiadu⁶⁴.

Sytuacja zmieniła się w październiku 1988 r., gdy po wieloletniej przerwie Departament I MSW wysłał do Związku Sowieckiego dwóch oficerów operacyjnych. Bardziej doświadczony był ppłk Jan Flont ps. „Głos”, który wywodził się z pionu techniki operacyjnej i miał odpowiadać za techniczne zabezpieczenie placówki. Choć jego główną specjalnością była elektronika i łączność radiowa, to podczas wcześniejszych pobyków na placówkach pracował ze źródłami kategorii KO i KI. Drugi funkcjonariusz, absolwent filologii rosyjskiej por./kpt. Józef Wolski ps. „Elst”, zajmował się dotąd problematyką służb kanadyjskich w Wydziale X (Kontrwywiadu Zagranicznego). Jego głównym zadaniem miało być typowanie i opracowywanie kandydatur na przyszłych funkcjonariuszy spośród polskich studentów uczących się w ZSRS⁶⁵.

W związku z tym, że obaj oficerowie zostali podporządkowani kierownikowi GO „Wisła”, zaszła konieczność ustalenia formy dwustronnej łączności między nimi a centralą. Uzgodniono, że poczta operacyjna oraz szyfrogramy przeznaczone dla funkcjonariuszy wywiadu będą adresowane na kierownika grupy „Wisła” i podpisywane nazwiskiem „Jarecki”. W obliczu postępujących zmian politycznych oficerom kontrwywiadu i wywiadu MSW pracującym w Związku Sowieckim nakazano przesyłanie informacji na temat sytuacji wewnętrznej w tym kraju oraz wszelkich odgłosów odnoszących się do PRL⁶⁶. Nie jest jasne, czy polecenie to oznaczało, że mieli działać tak samo jak ich koledzy w innych krajach bloku, ale wydaje się to prawdopodobne. Nie ma natomiast przesłanek wskazujących na to, że pracowali ze źródłami osobowymi⁶⁷.

Ogniwa wywiadowcze w okresie transformacji

Ważne zmiany w systemie funkcjonowania ekspozytur wywiadu w krajach bloku wschodniego zaszły w okresie przemian politycznych lat 1989–1990. Od 1 września 1989 r. dotyczące ich teczki i podteczki PO były prowadzone przez Wydział IX,

⁶⁴ AIPN, 003175/439, Akta osobowe Wojciecha Jurkiewicza, Indywidualna karta przeglądu kadrowego, b.d., k. 212 (PDF); AIPN, 3246/75, Wniosek dot. Tadeusza Kurcza, 29 II 1984 r., k. 5; AIPN, 003088/97, Akta osobowe Zbigniewa Twerda, Raport, marzec 1986 r., k. 112; AIPN, 003175/613, Akta osobowe Marka Ocieпки, Indywidualna karta przeglądu kadrowego, b.d., k. 91–92.

⁶⁵ AIPN, 003175/1052, Akta osobowe Józefa Wolskiego, Wniosek, maj 1988 r., k. 192; AIPN, 003175/377, t. 1, Akta osobowe Jana Flonta, Wniosek, 19 IX 1988 r., k. 217; AIPN, 3246/435, t. 1, Notatka dot. Józefa Wolskiego, październik 1988 r., k. 33.

⁶⁶ Meldunki z tego okresu można znaleźć w aktach: AIPN, 0656/3, Materiały Grupy „Wisła” dot. sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej w Związku Sowieckim z lat 1988–1990. Niektóre z nich zostały opublikowane w edycjach źródłowych: *Zmierzch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów*, t. 1: (lipiec 1986 – maj 1989), t. 2: (czerwiec–grudzień 1989), oprac. A. Dudek, Warszawa 2009–2010.

⁶⁷ AIPN, 02448/4, Raport naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 22 III 1989 r., k. 21; *ibidem*, Notatka naczelnika Wydziału XVI Departamentu I MSW, 22 III 1989 r., k. 22; *ibidem*, Depesza „Jareckiego” do „Żarskiego”, kwiecień 1989 r., k. 24.

który utworzono przez przemianowanie dotychczasowego Wydziału XI (Dyweryjji Ideologicznej). Początkowo funkcjonariusze tej jednostki prowadzili je tak jak dotychczas, po czym w styczniu 1990 r. w całości zniszczyli⁶⁸. Niedługo później założyli w ich miejsce zupełnie nowe akta. Od tej pory materiały dotyczące PO w Budapeszcie gromadzono w teczce krypt. „Texi”, w Pradze – w teczce krypt. „Duklas”, a w Sofii – w teczce krypt. „Witosza”. W przypadku PO w Belgradzie Wydział IX założył teczke i podteczkę PO krypt. „Adriano”, w Bukareszcie – krypt. „Secur”, a w Tiranie – krypt. „Hox”. Wydział XVI (Organizacyjno-Szkoleniowy) nadal prowadził główne teczki PO w Bułgarii, Czechosłowacji i na Węgrzech oraz PO w Albanii, Jugosławii i Rumunii. Wszystkie nowe akta prowadzono do rozwiązania Departamentu I MSW⁶⁹. Nie zdecydowano się natomiast na zarejestrowanie odrębnej teczki, w której by gromadzono dokumenty związane z pracą w Związku Sowieckim, choć *de facto* taka dokumentacja była już prowadzona⁷⁰.

Dynamicznie zmieniająca się sytuacja polityczna w Polsce i regionie sprawiła, że późną jesienią 1989 r. doszło do przewartościowania kierunków działania wywiadu w Europie Środkowo-Wschodniej. Na początku grudnia Departament I MSW przesłał do PO instrukcję, w której po raz pierwszy tak jednoznacznie nakazał im zbieranie informacji wywiadowczych w państwach regionu. W uzasadnieniu tej dyrektywy zapisano: „W większości krajów Europy Wschodniej zachodzą obecnie szybkie i radykalne przemiany obejmujące wszystkie sfery życia politycznego i gospodarczego. Sytuacja w tych krajach jest niestabilna i w związku z tym trudniejsze staje się prognozowanie dalszego rozwoju wydarzeń w oparciu o informacje nadsyłane w dotychczasowej formie. Przebudowa systemów politycznych naszych dotychczasowych sojuszników wywiera niewątpliwy wpływ na interesy polityczne i gospodarcze Polski. Celowe w związku z tym staje się zerwanie z dotychczasowym uproszczonym pojmowaniem »pierestrojki« w Europie Wschodniej i podjęcie aktywniejszej działalności operacyjnej i informacyjnej na tym terenie”⁷¹.

W tych nowych okolicznościach zalecono, by pracownicy PO skupili się na zdobywaniu wieloźródłowych informacji wywiadowczych, które obrazowałyby proces przemian w poszczególnych państwach. W pierwszej kolejności chodziło o prognozy rozwoju sytuacji politycznej i związane z tym odniesienia do spraw pol-

⁶⁸ AIPN, 01746/5, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Cyganeria”, 1 I 1990 r., k. 90; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Cisza”, 17 I 1990 r., k. 86; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu teczki PO krypt. „Remont”, 17 I 1990 r., k. 88; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Mrowik”, 17 I 1990 r., k. 80; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Petrut”, 17 I 1990 r., k. 76; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Ryżan”, 17 I 1990 r., k. 82; *ibidem*, Postanowienie o zniszczeniu podteczki PO krypt. „Piach”, 17 I 1990 r., k. 78; AIPN, 003171/103, t. 1, Instrukcja E/1 dla „Kossaka”, 2 II 1990 r., k. 10.

⁶⁹ AIPN, 003171/245, Postanowienie o założeniu teczki PO krypt. „Duklas”, 2 I 1990 r., k. 3; AIPN, 003190/8, Dziennik rejestracyjny Departamentu I MSW, poz. 19566–19568, 19573, 19576, 19577.

⁷⁰ Akta te mają sygn. AIPN, 02448/4.

⁷¹ AIPN, 003171/154, t. 1, Instrukcja „H” nr 39/89 dla „Klev”, 5 XII 1989 r., k. 8.

skich. Za ważne uznano monitorowanie procesu nawiązywania przez nie współpracy z Zachodem, a także kształtowania się nowych elit politycznych. Centrala wywiadu wskazywała, by nie zadowalać się już posiadanymi kontaktami w kierownictwie partyjnym i służbach, ale poszukiwać nowych źródeł wśród przedstawicieli organizacji opozycyjnych czy też w środowiskach inteligencji. Podkreślono przy tym, że należy nadsyłać pogłębione informacje na powyższe tematy, a nie ogólnikowe notatki powielające oficjalne komunikaty władz i publikacje prasowe⁷².

Następna instrukcja zarysowująca nowe kierunki pracy została przygotowana na początku maja 1990 r. W części wstępnej tego dokumentu zawarto następujący punkt widzenia służby na zmiany geopolityczne: „Wydarzenia ostatniego roku spowodowały rozpad dotychczasowego układu stosunków politycznych w krajach byłego obozu socjalistycznego. Ujawniają się dotychczas skrywane sprzeczności interesów między poszczególnymi państwami. Szczególnie ostro uwidaczniają się problemy narodowościowe, które w przyszłości mogą stać się źródłem konfliktów państwowych lub dezintegrować kraje byłego obozu socjalistycznego. Stopniowo ulegają przeobrażeniom istniejące układy międzynarodowe, które stanowiły dla Polski gwarancję bezpieczeństwa narodowego i państwowego. Należy zakładać, że dalszy rozwój sytuacji wpłynie na zmiany kierunków zagrożeń polskiej racji stanu i spowoduje reorientację naszych zainteresowań wywiadowczych”⁷³.

W dalszej części instrukcji wyliczono aktualne zainteresowania informacyjne odnoszące się do państw Europy Środkowo-Wschodniej. Koncentrowały się one na: „– śledzeniu ich polityki zagranicznej i gospodarczej w aspektach mających związek z szeroko rozumianą polską racją stanu;

- ewolucji stosunków politycznych i gospodarczych z naszym państwem;
- ew[entualnym] tworzeniu i działalności wyspecjalizowanych instytucji lub ich agend zajmujących się realizacją polityki danego państwa wobec Polski;
- ew[entualnym] nawiązywaniu przez poszczególne państwa dwu- i wielostronnych porozumień godzących w interesy RP i polskich obywateli;
- ujawnianiu działań inspiracyjnych wobec naszego państwa i jego instytucji;
- sygnalizowaniu ew[entualnego] naruszania szeroko rozumianych interesów państwa polskiego, jego obywateli i osób polskiego pochodzenia w omawianych krajach”⁷⁴.

Ze względu na to, że prace nad wytyczeniem kierunków działania wywiadu RP jeszcze trwały, powyższe punkty traktowano jako tymczasowe założenia ramowe, a kierownicy PO zostali poproszeni o ewentualne nadsyłanie do centrali sugestii ich uzupełnienia. Chociaż centrala Departamentu I MSW poleciła środkowoeuropejskim ekspozyturom zintensyfikowanie pracy, nie wszędzie można było to zrobić. Decyzja

⁷² *Ibidem*.

⁷³ AIPN, 003171/154, t. 2, Instrukcja „H” nr 44/90 dla „Klev”, 8 V 1990 r., k. 2.

⁷⁴ *Ibidem*.

o przeniesieniu na emeryturę najstarszej kadry sprawiła, że część kierowników PO właśnie zakończyła swoją misję lub przygotowywała się do jej zakończenia. Z racji niepewnej przyszłości służby wywiadowczej wiosną 1990 r. aktywność informacyjna części PO spadła. Wyjątkiem był punkt w Budapeszcie, którego urobek informacyjny w dalszym ciągu się wyróżniał w skali całej jednostki⁷⁵. Interesująca zmiana kadrowa miała miejsce na dwa miesiące przed rozwiązaniem Departamentu I MSW. Na stanowisko kierownika GO „Wisła” nominowano wówczas gen. bryg. Zdzisława Sarewicza ps. „R-100A”. Jego podstawowym zadaniem miało być utrzymywanie dalszych roboczych kontaktów z kierownictwem sowieckich służb. Od czerwca tego roku do połowy lat dziewięćdziesiątych był on najwyższym rangą oficerem polskich służb akredytowanym w Moskwie⁷⁶.

Zakończenie

Analizując organizację i kierunki działania punktów operacyjnych w krajach bloku wschodniego, można dostrzec, jak bardzo styl ich pracy różnił się od działania w państwach zachodnich. Uwarunkowania polityczno-ustrojowe sprawiały, że model ten był daleki od klasycznego szpiegostwa. Wywiad PRL nie mógł działać ofensywnie przeciwko krajom „demokracji ludowej” ani też podejmować prób wprowadzenia swoich źródeł do ich instytucji. Jego celem nie była też ingerencja w sprawy wewnętrzne tych państw, tylko uzyskiwanie niedostępnych oficjalnymi kanałami informacji o ich polityce i sytuacji wewnętrznej. Takie wiadomości, a także różnego rodzaju opinie i komentarze z nimi związane uzyskiwano również w krajach zachodnich. Gromadzenie ich wynikało z zapotrzebowania ze strony decydentów. Dysponując głębszym rozeznanie, mogli oni lepiej ukierunkowywać własną politykę. Umożliwiała to również dostrzeganie niektórych zjawisk i zagrożeń, które potencjalnie dotknęłyby PRL. Było to szczególnie istotne w okresie pierwszej Solidarności oraz stanu wojennego, gdy przywódcy krajów bloku wschodniego byli zaniepokojeni rozwojem sytuacji, co przekładało się na wzajemne relacje z tymi państwami⁷⁷.

⁷⁵ Zob. m.in. dokumentację PO krypt. „Texi” z tego okresu o sygnaturach AIPN, 003175/103, t. 1–4; AIPN, 003171/230, t. 1–2.

⁷⁶ AIPN, 003088/268, t. 2, Akta osobowe Zdzisława Sarewicza, Pismo I zastępcy ministra spraw wewnętrznych gen. dyw. Henryka Dankowskiego do ministra Czesława Kiszcza, maj 1990 r., k. 4; AIPN, 02408/14, Protokół zdawczo-odbiorczy sprzętu trwałego znajdującego się na stanie Grupy Operacyjnej „Wisła”, 28 VI 1990 r., k. 54; *Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR...*, s. 67–68; J. Pomfret, *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, tłum. Ł. Müller, Kraków 2022, s. 207.

⁷⁷ M. Tantzsch, *Grupy operacyjne Stasi w krajach bloku wschodniego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 9, s. 51–54; *Sprawka odnosno prowadzenie aktywni meroprijatija po razrobotwaneto iprotiwodejstwieto na wmeszatelstwoto na Zapad w PNR, 3 IV 1982 r.* [w:] Dyrżawna Sigurnost i razuznawatelnite službi na stranite ot Iztocznija blok. Dokumentalen sbornik. Razsziren wariant, Sofia 2015, s. 1289–1291; P. Błażek, *Kryze Polské lidové republiky a její reflexe v Československu v letech 1980–1984* [w:] *Akce „Sever”. Státní bezpečnost a kryze Polské lidové republiky 1980–1984*, t. 1, red. *idem*, Praha 2017, s. 11–32; P. Gasztold, *Towarzysze z betonu...*, s. 257–268, 380.

Skala działalności poszczególnych ekspozytur zależała od lokalnych uwarunkowań i operatywności kierujących nimi oficerów. Symptomatyczny jest przypadek płk. Henryka Bosaka, który miał okazję pracować w Belgradzie i Budapeszcie. Dzięki dużemu zaangażowaniu i pomysłowości potrafił tak rozwinąć pracę tych PO, że za jego czasów stały się jednymi z najlepszych punktów w skali całego departamentu. Przyjrzawszy się działalności poszczególnych ogniw wywiadowczych, można stwierdzić, że stosunkowo najlepsze warunki do działania były w państwach zaprzyjaźnionych, tj. Bułgarii, Czechosłowacji i na Węgrzech, z którymi współpracowano na płaszczyźnie operacyjnej. Najtrudniej było operować w Albanii, której służby posuwały się nawet do prowokacji wobec pracowników peerelowskich placówek. Choć statystyki meldunków nadsyłanych do Warszawy są fragmentaryczne, da się zauważyć, że zbieraniu wiadomości najmniej sprzyjał okres bezpośrednio po wprowadzeniu stanu wojennego. Placówki zagraniczne PRL znalazły się wówczas w izolacji, co ograniczyło ich możliwości kontaktowania się z przedstawicielami korpusu dyplomatycznego i cudzoziemcami z krajów zachodnich. Dodatkowym problemem była przejściowa nieufność sojuszników i ówczesne oszczędności. Z uwagi na katastrofalną sytuację finansów państwa MSZ zdecydował się na cięcia etatowe. Gdy zmniejszyła się liczba funkcjonariuszy i współpracowników krajowych zatrudnionych na placówkach, możliwości zdobywania informacji zostały ograniczone.

Do ponownego zwiększenia skali działania doszło w latach 1989–1990, gdy system komunistyczny w państwach bloku się rozpadał. Dysponując ogniwami wywiadowczymi w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, Departament I MSW mógł uzyskiwać aktualne informacje o zachodzących tam przemianach politycznych i transformacji ich służb. Kwestie te były niezwykle ważne, ponieważ wydarzenia były bardzo dynamiczne⁷⁸. Dzięki własnym kontaktom i rozeznaniu łatwiej było ustalać ich rzeczywisty przebieg i interpretować znaczenie. Pozwalało to spojrzeć na zmiany z szerszej perspektywy i dostrzec prawidłowości, które mogły mieć znaczenie dla spraw polskich. Właśnie w ten sposób Zarząd Wywiadu Urzędu Ochrony Państwa, który powstał w 1990 r., mógł w krótkim czasie rozwinąć swoją działalność w regionie.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiv bezpečnostních složek (ABS).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (AIPN Ka).

⁷⁸ T. Kozłowski, *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989–1990*, Warszawa 2019, s. 114, 229–234

Źródła drukowane

- Dyrżawna Sigurnost i razuznawatelnite službi na stranite ot Iztocznija blok. Dokumentalen sbornik. Razsziren variant, Sofia 2015.
- Zmierch dyktatury. Polska lat 1986–1989 w świetle dokumentów, t. 1: (lipiec 1986 – maj 1989), t. 2: (czerwiec–grudzień 1989), oprac. A. Dudek, Warszawa 2009–2010.

Opracowania

- Bagieński W., *Początki działalności wywiadowczej Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w krajach bloku wschodniego, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”* 2020, nr 18.
- Blažek P., *Krise Polské lidové republiky a její reflexe v Československu v letech 1980–1984* [w:] *Akce „Sever”. Státní bezpečnost a krize Polské lidové republiky 1980–1984*, t. 1, red. P. Blažek, Praha 2017.
- Burakowski A., *Geniusz Karpat. Dyktatura Nicolae Ceaușescu 1965–1989*, Warszawa 2008.
- Gasztold P., *Towarzysze z betonu. Dogmatyzm w PZPR 1980–1990*, Warszawa 2019.
- Grabowska-Siwiak A., *Powstanie i wykorzystanie grup operacyjnych Departamentu II Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL ze szczególnym uwzględnieniem Grupy Operacyjnej „ODRA”*, „Świat Idei i Polityki” 2021, t. 10, nr 1.
- Kozłowski T., *Koniec imperium MSW. Transformacja organów bezpieczeństwa państwa 1989–1990*, Warszawa 2019.
- Pomfret J., *Pozdrowienia z Warszawy. Polski wywiad, CIA i wyjątkowy sojusz*, tłum. Ł. Müller, Kraków 2022.
- Sokulski M., *Polska w polityce Jugosławii w latach 1968–1981*, Katowice–Warszawa 2024.
- Stambolija N., *Stosunki jugosłowiańsko-polskie w 1987 r.* [w:] *W kręgu dyplomacji i polityki w 100-lecie nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Jugosławią*, red. B. Dimitrijević, P. Wawryszuk, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2020.
- Tantzsch M., *Grupy operacyjne Stasi w krajach bloku wschodniego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2006, nr 9.
- Współpraca SB MSW PRL z KGB ZSRR w latach 1970–1990. Próba bilansu*, red. Z. Nawrocki, Warszawa 2013.
- Zaćmiński A., *Poljska civilna obavještajna služba u Jugoslaviji 1949–1973*. [w:] *Jugoslavija i Poljska. Veze i međusobni odnosi u XX veku. Međunarodni tematski zbornik radova*, red. B.B. Dimitrijević, A. Zaćmiński, N. Stambolija, Beograd 2022.
- Zaćmiński A., *Za kulisami choroby i śmierci Tity. Wywiad cywilny Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej o sytuacji w Jugosławii* [w:] *W kręgu dyplomacji i polityki w 100-lecie nawiązania stosunków dyplomatycznych między Polską i Jugosławią*, red. B. Dimitrijević, P. Wawryszuk, A. Zaćmiński, Bydgoszcz 2020.
- Zieliński A., *Ciastoń Władysław* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 3, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2022.

Witold Bagieński (ur. 1980) – doktor nauk humanistycznych, historyk, absolwent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego, pracownik Wydziału Badań i Edukacji Archiwalnej Archiwum IPN w Warszawie. Autor monografii pt. *Wywiad cywilny Polskiej Ludowej w latach 1945–1961* (2017). Redaktor naukowy publikacji źródłowych *Instrukcje*

i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990 (2020) oraz *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki*, t. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu MSW* (2023). Współredaktor wydawnictwa wielotomowego *Leksykon bezpieczeństwa. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* (t. 1–4, 2020–2023). Współautor publikacji źródłowych pt. *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* (t. 1–3, 2010) oraz *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR* (2013).

Witold Bagieński (b. 1980) – Dr., historian, graduate of the Institute of History at the University of Warsaw, currently at the Archive of the Institute of National Remembrance in Warsaw Division of Archival Research and Source Edition. Author of the monograph *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961* [Civil Intelligence of People's Poland in 1945–1961] (2017). Academic editor of source editions: *Instrukcje i przepisy wywiadu cywilnego PRL z lat 1953–1990* [Instructions and Regulations of the Civilian Intelligence of the Polish People's Republic 1953–1990] (2020), and *Aparat represji wobec księdza Jerzego Popiełuszki* [The Apparatus of Repression Towards Father Jerzy Popiełuszko], vol. 3: *Sprawa ks. Jerzego Popiełuszki w dokumentach wywiadu MSW* [The Case of Father Jerzy Popiełuszko in the Records of the Ministry of Internal Affairs Intelligence Service] (2023). Co-editor of the multi-volume dictionary *Leksykon bezpieczeństwa. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa 1944–1956* [Lexicon of the Security Service: Security Apparatus Management in 1944–1956] (Vol. 1–4, 2020–2023), and source editions *Stanisław Mikołajczyk w dokumentach aparatu bezpieczeństwa* [Stanisław Mikołajczyk in the Documents of the Security Apparatus] (Vol. 1–3, 2010), and *Afera „Żelazo” w dokumentach MSW i PZPR* [The „Żelazo” Affair in the Records of the Ministry of Internal Affairs and the Polish United Workers' Party] (2013).